

Jelige: „Tükörkép”

***„És ebben a harcban nincs kegyelem, csak gyűlölet.”*A Petrus-per
elbeszéléseinek mátrixa a megtorlás korában és a rendszerváltás
után**

Tartalom

1. Bevezetés	2
1.1. A kutatás módszertana	3
1.2. Historiográfia	5
1.2.1. Mecseki Láthatatlanok	5
1.2.2. MÚK	5
1.2.3. A megtorlás narratív forrásainak jellegzetességei	6
2. A Petrus-per koncepciójának alakulása a sajtóban	8
2.1. Kiindulópont: a periratok	8
2.2. A baranyai fehérkönyv	11
2.3. A megtorlás idejének újságcikkei	13
2.4. A regény	16
2.4.1. Az előszó	16
2.4.2. A kriminalizálás eszköztára	18
2.4.3. Koncepciók elemek	20
2.4.4. Személyiség	21
2.4.5. Tartalmi, formai és funkcionális elemek	22
2.4.6. Barna Péter, mint Petrus József?	25
2.4.7. A megtorlás forrástípusainak összehasonlító áttekintése	26
3. A Petrus-ügy emlékezete a rendszerváltás után	28
3.1. Petrus József a sajtóban	28
3.2. Visszaemlékezések	28
3.3. Oral history	30
3.4. Színház	31
3.5. Emléktábla	32
4. Összegzés	33

1. Bevezetés

A megtorlás éveiben (1957–1963) a kádári hatalom az 1956-os forradalomban szerepet vállaló vagy azzal kapcsolatba hozható személyeket vont felelősségre. Célja a történetek „ellenforradalmi” jellegének bizonyítása és az '50-es évek terrorja ellenére megőrzött társadalmi autonómiák felszámolása volt. Ennek érdekében a résztvevőket bűnözőknek tüntették fel, akik a rendszer „időszakos zavarát” kihasználva, az államrendet veszélybe sodorva követték el tetteiket.

A megbélyegzés adminisztratív eszközei voltak az érintettek perei, amelyek során a politikai rendőrség által kikényszerített és manipulált vallomásokból az ügyészségek „tényállásokat” építettek fel, a bíróságok pedig ezek alapján hoztak elmarasztaló ítéleteket. A folyamat funkciója az ellenforradalmi narratíva alátámasztása volt, ennek érdekében történeteket kreáltak. Ez a „történetmesélés” azonban még többnyire zárt keretek között zajlott.

A kriminalizálás elbeszéléseit a sajtó közvetítette a nyilvánosság felé: az Agitációs-Propaganda Osztály és az újságírók propagandakiadványokat, újságcikkeket jelentettek meg, hogy a közvélemény előtt is lejárassák a perek célpontjait. Ezzel összefüggésben érdemes megvizsgálni a perekben rögzített konstrukciók és a brosúrák korrelációját. Pécsi vonatkozásban, Petrus Józsefék 1957-58-ban lefolytatott perével kapcsolatban egy regény is készült, amelynek a szerzője Földi Lajos belügyi tiszt. A művet 1957-ben *Gyűlölet* címmel a Dunántúli Napló Lapkiadó Vállalata, 1958-ban *Utolsó próbálkozás...* címmel a Magvető Kiadó adta ki. A regény a vádlottaknak a MÚK-ban (Márciusban Újra Kezdjük) betöltött szerepét meséli el a kádári rezsim ellenforradalmi narratívája szerint.

Petrus József és társai pere 1957. június 11.–1958. február 26. között zajlott. A per során a 23 személyből, többségükben fiatalemberekből álló csapatot a MÚK elkövetésének kísérletével vádolták. A vád szerint a Mecseki Láthatatlanok pécsi ellenálló csoportjának vezetője, a „Gazda” utasítására a vádlottak egy szervezkedést kezdeményeztek, amelynek keretében embereket szerveztek be, csoportokat alakítottak és fegyvereket gyűjtöttek, hogy 1957. március 15-én felkelést robbantsanak ki, amit Pécsre, majd az egész országra ki akartak terjeszteni. A per végén többüket börtönre, Petrus Józsefet halálra ítélték és kivégezték.¹

¹ Ld.: PTI B. I. 481/1957. BMÜ Bül. 66.; 62-63. sz. irat; 64. sz. irat; Nbf. III./5285/ 1957/ 104. sz. irat. A vádlottak neveit a 2011. évi CXII. törvény (Info. tv.) 5. § (8) bekezdése alapján közlöm. A 23 vádlott: Petrus József, Béres Lajos, Sólomos Gyula, Hantosi Lajos, Hágenthurn Ernő, Osztójnics László, Rodják Ferenc, Slapsi János, Pilgermayer Béláné, Agyag György, Bakocs Sándor, Nagy János, Dobos Ferenc, Egres Béla, Nagy Imre,

Kutatásomban a letartóztatásoktól az epikus prezentációig terjedő folyamat szövegeit – a per iratain, a sajtóban megjelent cikkeken túl az „irodalmi” reprezentációt is – történeti forrásként kezeltem. Elsődlegesen a Petrus-per iratanyagát használtam fel, amelynek egyes részei a Pécsi Törvényszék irattárában és a Baranya Megyei Levéltárban találhatóak. A nyilvánosságnak szánt iratok első körét az MSZMP Baranya Megyei Bizottságának Agitációs-Propaganda Osztálya által 1957-ben kiadott *Az ellenforradalom Baranyában* című fehétkönyv, és a sajtóban (*Dunántúli Napló*, *Népakarat*, *Magyarország*) megjelent újságcikkek alkotják, végül Földi Lajos 1958-ban íródott *Utolsó próbálkozás...* című regényét elemeztem. A kutatás során a következő kérdésekre kerestem a választ: hogyan, milyen eszközökkel hajtották végre az egyes személyek hivatalos kriminalizálását? Milyen funkciója volt az egyes forrástípusoknak? A MÚK koncepciója hogyan, mikor és milyen funkcióval vált a narratíva részévé? A periratok mely elemeit használták fel, hogyan változtatták meg azokat, illetve hogyan egészítették ki a többi forrástípusban? És végül: hogyan értékeli a rendszerváltás utáni emlékezet a Petrus-per, illetve Petrus József személyét? Mivel 1989-ig a közéletben ’56-ot kizárólag „ellenforradalomként” lehetett értelmezni, figyelmet kell szentelni annak a folyamatnak is, hogy a nyilvánosságban miképp változott meg a rendszerváltás után az ’56-ról addig kialakult kép egészen napjainkig. Ehhez kapcsolódó forrásaim a rendszerváltás után írt újságcikkek, a pécsi ’56-os eseményekben résztvevő személyek visszaemlékezései, a per egyes érintettjeivel készített interjúk, illetve a Petrus József emlékezetével kapcsolatos közlemények és egy, a történeteknek emléket állító színdarab.

1.1. A kutatás módszertana

Dolgozatomban a megtorlás szövegeinek keletkezését és a történeti emlékezetre gyakorolt hatását tárgyalom Petrus József és társai perének vonatkozásában.

A dolgozat első részében a megtorlás elbeszélését mutatom be. Korábbi kutatásomban, amelyben a per koncepcióját és az ítékezés alakulását ismertettem a periratok alapján, magam is szembesültem a források megbízhatóságának problémájával: mivel a periratokat a megtorlás rendszere hozta létre, kritikával kell kezelni az azokban elhangzott történeteket. Azonban a per zajlásával egy időben ezek a történetek újabb és újabb verzióban (fehétkönyv, újságcikkek, regény) jelentek meg a nyilvánosság színterein az adott fórum követelményeinek

eleget téve, tovább közvetítve a megtorlás koncepcióját, amiből így narratíva lett. A megtorló rezsim alkotta szövegek emlékezetre is ható befolyásának vizsgálata a megtorlásbeli források szempontjainak, a történetalkotás menetének és körülményeinek, illetve az egyes történetek struktúrájának ismeretét teszi szükségessé. Hogy ezekről szélesebb képet nyerjek, a történeteket elemeire bontottam. A dekonstrukció során megfigyeltem, hogy a történeteket milyen fő sémák mentén fogalmazták meg, milyen koncepciók elemeket tartalmaztak, mire irányultak, és hogy azokban milyen nyelvi eszközökkel ábrázolták és milyen tulajdonsággal ruházták föl az érintetteket. A hatalom megtorló természetéből eredően az összes ekkori forrás a vádlottak jó hírének rombolására törekedett, jellemük negatív vonásainak kiemelésével. E körülmény figyelembevételével lényegesnek tartottam bemutatni az érintettek személyiségének korabeli ábrázolását. Számításba kellett vennem azt is, hogy mindegyik forrástípusban található elbeszélés az eltérő műfaji kötöttségek miatt más-más alakban öltött testet, ezzel kapcsolatban elemzésem az egyes forrástípusok tartalmi, formai és funkcionális sajátosságait figyelembe véve végeztem el.

Mivel a megtorlás után még évtizedekig fennmaradt a kommunista rezsim, az ekkor megfogalmazott történetek a történeti emlékezetre is performatív hatást gyakoroltak. Vagyis a rendszerváltás után keletkezett forrástípusokban (újságcikk, visszaemlékezés, interjú, színdarab, emléktábla) szereplő újabb, immár „hitelesnek” tekintett „sztorikat” is befolyásolták. Ezt a jelenséget észelve az 1989 utáni elbeszéléseket hasonló módszerrel elemeztem, majd rokonságot kerestem köztük és a megtorlás forrásai között. Ehhez hasonlóan követtem nyomon Petrus József ábrázolásának alakulását is. A rendszerváltás fontos következménye volt az '56-ról beszélő nyilvánosság palettájának szélesedése: többen több szemszögből közelítették meg a forradalom történetét. Hogy érzékeltessem az egyes források emlékezőmódjában található különbségeket, egy esetben rámutattam az „azonos történeti státuszban lévő” személyek ('56-osok) háttéréből adódó tényezők emlékezetet befolyásoló szerepére.

Dolgozatomban az egyes forrástípusok olvasásához és értelmezéséhez kívántam új szempontokat nyújtani. Ricoeur szerint a történelem valósága a fikcióhoz hasonlóan nem tapasztalható meg önmagában, mert megelője nem tud jelen lenni a múltban. Csupán emlékezete segítségével idézheti fel azt. A felidézés formája a reprezentáció, amely a jelenhez viszonyított múltbéli állapot másságát fejezi ki. A fikció valósága viszont feltáró és átalakító funkcióval bír: kirajzolja a megjelenített világ rejtett vonásait, és ezáltal egy új világot teremt

meg, mert a vonások láthatóvá válnak.² Elemzésemben e szempontot felhasználva a megtorlás korának forrásaiban fellelhető történeteket fikciókként kezelem.

1.2. Historiográfia

1.2.1. Mecseki Láthatatlanok

A Mecseki Láthatatlanok pécsi ellenálló csoportjának történetét elsőként Rozs András dolgozta fel, 1956. november 4-i megalakulásuktól november 22-i felbomlásukig, ismertetve a csoport felépítését és a helyi ellenállásban betöltött szerepét is. A csoport tagjai pécsi egyetemisták, munkások, bányászok voltak, akik 1956. november 4-én a város szovjet megszállása miatt a Mecseken folytatták a fegyveres ellenállást. A csoport polgári vezetője Horváth Géza komlói főorvos volt, katonai vezetője Kubicza János hadnagy. Az ellenállók egymást álnéven szólították, pl. Horváth a „Gazda”, Kubicza a „Béla” nevet viselte. November 7-én a résztvevők vágotpusztai bázisukon megesküdtek a szabadságharc folytatására. Mielőtt 12-én a szovjetek megtámadták a falut, egy részük Kisújbanyára menekült. 13-án rajtaütést hajtottak végre a pécsváradi rendőr-főkapitányságon, de az akció miatt kitudódott a hollétük. Ezért 16-án Horváth úgy ítélte meg, hogy már nincs értelme a további harcnak: az embereket feloldozta esküjük alól, 22-én társaival Jugoszláviába emigrált. A pécsi csoport feloszlott.³

2006-ban Dávid Ferenc kutatócsoportjával feltárta a november 13-i vágotpusztai ütközetnek a helyszínét. A terepbejárás során Kubicza János naplója segítségével harcászati nézőpontból rekonstruálta a harc menetét, az egységek helyzetét, valamint több fegyver-, lőszer típust talált. A kutatás eredményeként a mecseki harcosok felszereltségéről szerzett ismereteket.⁴

1.2.2. MÚK

Gyarmati György '56-ot illetően munkájában az 1848. március 15-i, illetve az október 23-i pontokat hasonlítja össze egymással, illetve március 15. nyilvános megünneplésének politikai vonatkozásait mutatja be a kádári rezsimmel kapcsolatban. Művében eszmetörténeti háttérrel nyújt a MÚK megismeréséhez.⁵

² Ricoeur 1998, 9–10.

³ Rozs 2008, 163–169.

⁴ Dávid 2006, 840–856.

⁵ Gyarmati 1998, 139–151, 155–163, 165–166.

A megtorlásban betöltött szerepét érintően Krahulcsán Zsolt szerint a MÚK részben az 1956-os forradalmat folytatni akaró személyek, részben pedig a kádári pártvezetés által konstruált dolog volt: ellenállási céllal egyes helyeken valóban létrehoztak csoportokat, de 1957 tavaszától kezdve már Kádárék gerjesztették a MÚK-ot, ürügyként használva azt a vélt vagy valós ellenállókkal szembeni leszámoláshoz. A forradalom leverése után az ellenállók már nem tűntek veszélyesnek a politikai hatalom szemében, ráadásul a szovjet csapatok is az országban tartózkodtak. Decembertől a megtorlás kiterjedt, a kommunista hatalom drasztikus eszközökkel: sortüzekkel, statáriális ítélezéssel, a „pufajkás” alakulatok bevetésével törekedett az emberek megfélemlítésére.⁶

Szakolczai Attila egyetért Krahulcsán Zsolttal abban, hogy a kádári elitnek hasznos volt a MÚK politikai célokra történő felhasználása, ugyanakkor rámutat arra, hogy elsősorban a Politikai Nyomozó Osztály tagjainak volt lényeges a jelszó ellenforradalmi jelleggel való megbélyegzése, azért, hogy bebizonyítsák magukról: a párt számára elengedhetetlen szolgálatokat végeznek. Szakolczai szerint a PNYO kisajátította a MÚK-ot terve megvalósításához, mert 1957 januárjában először a PNYO tájékoztatta Kádárt a MÚK-os „mozgalmakról”. Továbbá a politikai rendőrségnek voltak beépített ügynökei a MÚK „előidézéséhez”. Ráadásul az eddig történettudományi szempontból vizsgált MÚK-os esetek mindegyike összeköthető legalább egy PNYO-s személlyel.⁷

1.2.3. A megtorlás narratív forrásainak jellegzetességei

Apor Péter 1919 és 1956 kapcsolatát vizsgálja a Köztársaság téri pártszékház október 30-i ostromának tükrében, a Fehér Könyvek kiadványsorozat elemzésén keresztül. Azt mutatja be, hogy a kádári hatalom az ostrom kommunistaellenes irányultságát kívánta alátámasztani a harcokról készült erőszakos képekkel, illetve szövegekkel. Ezáltal sikerült 1956-ot ellenforradalmi jelleggel „felruházni” a nyilvánosság előtt. Végül a decemberi párthatározatban nyíltan kimondták, hogy az „ellenforradalom” egyik oka az 1919-ben a Tanácsköztársaságot megdöntő és a Horthy-rendszer kiépítésében résztvevő, „reakciós úri” középosztály visszatérése volt.⁸

A forradalom alatt készített fényképeknek, filmfelvételeknek a megtorlásban betöltött szerepét új módon közelíti meg Müller Rolf munkája. Müller külön csoportokra osztja fel a

⁶ Krahulcsán 2007, 1.

⁷ Szakolczai 2020, 1.

⁸ Apor 2010, 67–95.

képeket készítőik és a rajtuk lévő dolgok alapján, ezek közül kiemeli az eseményképeknek a jelentőségét. Mivel az eseményeket megörökítő fényképek az esemény történésével egy időben készültek, ezért alkalmasak voltak arra a célra, hogy a politikai rendőrség rábizonyíthassa a képen ábrázolt személyekre az „ellenforradalmi bűncselekmény” elkövetésének tényét. Ezután felsorolja az ellenforradalmi narratíva megjelenítésének propagandisztikus eszközeit: a fővárosi és vidéki ellenforradalmi kiállításokat, a fehérkönyveket, plakátokat. Végül a képek tartalmi-funkcionális elemeit veszi számba: az érzelmi hatást, a decemberi párthatározat pontjai alapján való megszerkesztettséget, a fényképeken szereplő személyek kriminalizálását a képaláírások segítségével.⁹

Tulipán Éva arra a körülményre mutat rá, hogy a megtorlás korában felhasznált fényképek alkalmasak voltak arra a célra is, hogy a párt szolgálatában dolgozó és a harcokban elhunyt személyeket mártírokká emeljék, tovább erősítve az „ellenforradalom” látszatát. Ezzel kapcsolatban a kommunista mártírkultusz egyik forrástípusát, a hősi halotti albumot elemzi. Karkecz Károly százados albumát illetően leírja, hogy a képeket három tematikára osztották fel: a katonai szolgálat, a családi élet és az állami emlékezet mementőjára. Gyurgyovics Sándor portréjának elemzésével bemutatja a kép változását: a személy civil megjelenését katonás külsejűvé szerkesztették át. A folyamat érzékeltetéséhez Tulipán Éva Gyurgyovics Sándor több portréját közli tanulmányában.¹⁰

A nyíregyházi forradalmi eseményekben mutatkozó erőszak forradalmi és ellenforradalmi ábrázolását Takács Tibor tárgyalja az újságcikkek, Szilágyi László és társai periratanyaga, a szabolcs-szatmári fehérkönyv és Fazekas Árpád, Hubicska Zoltán interjúi alapján. Az oral history kapcsán kimutatja, hogy mind az egykori forradalmárok, mind a pártfunkcionáriusok részéről megegyezett az akkori szándékukról alkotott képe: meg akarták akadályozni a tömeg erőszakos cselekedeteit. Ezzel kapcsolatban Fazekas Árpád és Hubicska Zoltán diskurzusával szemlélteti, hogyan igyekezett elfogadtatni a forradalmi oldalról Fazekas, a pártfunkcionárius oldalról Hubicska a saját emlékezetét. Takács Tibor értelmezése szerint Fazekas a forradalmár-kommunista ellentét miatt tette felelőssé Hubicskát mikor ő parancsnokként a tömegbe lövetett, ahelyett hogy fegyvert adott volna a bűnözők megfékezéséhez. Hubicska viszont úgy vélte a köz érdekében jogosan lépett fel a tömeggel szemben, hogy megakadályozza a bűnözők gyilkolását. Végül Takács Tibor arra mutat rá, hogy az erőszak

⁹ Müller 2012, 193–221.

¹⁰Tulipán 2017, 25–46.

fogalmát a kádári megtorlás és a forradalmi oldal eltérően értelmezte: előbbi az ellenforradalommal, utóbbi a személyes atrocitással azonosította.¹¹

A megtorlás idejének az 1956-os események felidézésére gyakorolt, emlékezetformáló hatását Gyáni Gábor apja, Gyáni Imre és egy, a hódmezővásárhelyi eseményekben résztvevő gimnáziumi igazgató perével szemlélteti. Kiemeli, hogy a perek irányítottsága miatt (kérdéss-felelek jelleg, a bűnösséget bizonyítani akaró kérdések, a vádlottak kiszolgáltatottsága) célszerű együtt kezelni a forradalom és a megtorlás tapasztalatát. A két időszak személyes megélése közti kapcsolatot abban látja, hogy a megtorlaskor és a rendszerváltás után ugyanazok a személyek hasonlóképpen adták elő történetüket. Ezen történetek közös jellemzői, hogy a „főszereplő” a helyi pártszervekkel előzetesen egyeztetett a később ellenforradalminak/forradalminak tekintett események jóváhagyásához és a külső, az általa irányíthatatlan eseményekre hivatkozva igyekezett bizonyítani ártatlanságát.¹²

2. A Petrus-per koncepciójának alakulása a sajtóban

2.1. Kiindulópont: a periratok

A továbbiakban Petrus Józsefék perének példáján ismertetem a MÚK (Márciusban Újra Kezdjük) vádjának koncepcióját és az egyes vádlottak kriminalizálásának jellegzetességeit. Ismertetésüket azért tartom fontosnak, mert a megtorlás nyilvánosságában később elterjesztett történeteket a periratok szövegei alapján konstruálták meg.

A per vádirata szerint a vádlottak arra szerveződtek, hogy 1957. március 15-én egy újabb fegyveres felkelést robbantsanak ki. Arra számítottak, hogy újabb csoportok fognak hozzájuk csatlakozni Pécssett és máshol az országban. Három csoportot alakítottak: a deindoli, a szigeti és a budai csoportokat. Céljaik a következők voltak: 1. A Mecseken elszórt fegyverek összegyűjtése, hogy a tagokat felfegyverezzék. 2. A Mecseken lakó, az ellenforradalommal szimpatizáló egyénektől fegyverek szerzése. 3. A karhatalmisták megfigyelése, megtámadása és lefegyverzése. 4. Röpcédulázás Pécssett 1957. március 15-én. 5. Újabb, megbízható személyek bevonása a szervezkedésbe. A MÚK megvalósításának terve a következő volt: március 9-én a szigeti csoport megtámadja az abaligeti rendőrsöt, ártalmatlanítja, és felfegyverzi magát a rendőrök készletéből. A budai csoport 9-én ugyanezt teszi a pécsbányatelepi rendőrőrsrel. Este 22 órakor a szigeti és a deindoli csoport megtámadja a

¹¹ Takács 2017, 79–112.

¹² Gyáni 2008, 273–280.

Zrínyi-laktanyát, ahol a magyar karhatalmisták állomásoznak. A budai csoport az A/1 laktanyában lévő szovjet egységeket teszi harcképtelenné, miközben ellátja magát munícióval. Ezután a három csoport közösen rajtaüt a pécsi rendőr-főkapitányság és a megyei börtön épületén, ahonnét kiszabadítanak a foglyokat, hogy a felkeléshez csatlakozhassanak. Amennyiben a „hadművelet” megghiúsul, a Mecseken folytatják a harcot. Ha az is kudarcot vall, akkor kiszöknek külföldre.¹³

Azonban a szervezkedők 15-ére elhalasztották a támadást, hogy jobban elő tudják készíteni. Új tervet dolgoztak ki: 13-án kiosztják a tagoknak a fegyvereket, 14-én a városban felvonulnak lampionokkal, hogy a tüntetéssel kiprovokálják a karhatalmisták beavatkozását. Az így kialakuló tűzharcban pedig leszámolnak velük. Ha ez balul ütne ki, 15-én a köztemetőben megkoszorúzzák Versegi Jenő „ellenforradalmár” sírját, kiprovokálva a fegyveres harcot a karhatalmistákkal.¹⁴

A fentebb megfogalmazott koncepciót 5 vádlott (Petrus József, Béres Lajos, Sólomos Gyula, Hantosi Lajos, Pilgermayer Béláné) nyomozati vallomásaiból konstruálták. A „tényállások” szerint a többszörösen büntetett Petrus az 1956. november 4.– 16. között a helyi fegyveres ellenállásban résztvevő, majd 22-én emigráló Mecseki Láthatatlanok pécsi csoportjának vezetője, a „Gazda” (Horváth Géza) parancsára készítette elő a MÚK-ot, amelyet Petrus irányított. Petrus, helyettesének Béres Lajost tette meg, akivel közösen hozták létre a deindoli csoportot. Sólomos Gyula a szigeti, Hantosi Lajos a budai csoportokat vezették. Pilgermayer Béláné, hogy fiát, Sólymost rábírja a szervezkedésből való kilépésre, egy V. nevű horthysta százados nevében utasításokat adott neki, emellett ő találta ki a fegyveres provokációk tervét is. A vádirat szerint Pilgermayer Béláné ilyen módon lelket öntött fiába a MÚK folytatásához, vagyis előmozdította a szervezkedést.¹⁵

A nyomozati és bírósági vallomásai szerint Petrus József 1955-ben költözött Pécsre, ahol az uránbányában dolgozott vágárként. Később lopás, csalás, hamisítás bűncselekményei miatt 7 évre ítélték, amelyet a komlói Béta-aknai börtönben töltött volna le. Azonban 1956. november 4-én a pécsi forradalmi bizottság küldöttsége kiszabadította a rabokat. Petrus szabadlábra kerülése után több helyen bujdosott. November 16-án felment a Mecsekbe és 17-én Vágotpusztán csatlakozott a Mecseki Láthatatlanok pécsi csoportjához, amiben összekötőként működött. 20-án lejött a Mecsekből. Ez idő tájt értesült arról, hogy a volt foglyokat a

¹³ PTI B.I. 481/1957. BMÜ Bül. 66., 26–27.

¹⁴ PTI B.I. 481/1957. BMÜ Bül. 66., 27.

¹⁵ PTI B.I. 481/1957. BMÜ Bül. 66., 2, 9–10, 12–14, 17–18, 25.

rendőrség keresi. Ekkoriban tudta meg azt is, hogy a pécsi csoport Vágotpusztáról Kisújbányára ment, ahol feloszlott és a „Gazda”, társaival együtt nyugatra emigrált. Hogy enyhítsék büntetését, Petrus 22-én jelentkezett a pécsi szovjet katonai parancsnokságon, ahol az egyik ellenálló lakásán szerzett térképen előzetesen bejelölte a Gazda-csoport korábbi búvóhelyeit. A szovjet parancsnokot félrevezetve „segített” neki a felkelők volt gócpontjai ellen intézett támadásokban. December 8-án korábbi lakhelyére, Tatabányára ment, ahol a rendőrségnek segített a fegyverek összeszedésében. 1957. január 3-án visszatért Pécsre, ahol a szovjet városparancsnok ugyancsak fegyvergyűjtéssel bízta meg. Ennek érdekében január 6.-án magát egy szervezkedés vezetőjének kiadva létrehozta a „deindoli csoportot.” A rákövetkező hetekben új tagokat toborzott, akiknek azt mondta, hogy a „Gazda” parancsára készül a március 15-i MÚK végrehajtására. A „beszervezetteket” fegyverszerzéssel és újabb személyek bevonásával bízta meg, de fegyvereiket leadta a rendőrségnek. Február 10-e körül letartóztatták, majd néhány nap múlva elengedték. Kitiltották Pécsről és 13-án Tatabányára ment. Kisebb bűncselekmények végrehajtása után március 3-án érkezett vissza Pécsre. 5-én értesült a szigeti és budai csoportok létrejöttéről és a rendőrségi, katonai épületek megtámadásának tervéről. Mivel kevés emberrel és fegyverrel rendelkeztek, Petrus március 9-ére hozta elő a MÚK-ot. Azonban a MÚK-ból nem lett semmi, 12-én többen közölték Petrussal, hogy a rendőrség tudott az „akcióról” és kilépnek a „szervezkedésből”. Petrus emiatt az ország elhagyására készült, de 15-én letartóztatták.¹⁶

A 23 vádlott zöme a 18 éven aluli és 18–25 év közötti korosztályból került ki, többségük munkás volt. Petrus szegényparaszti, Sólymos értelmiségi, Pilgermayer Béláné kulák-, Béres és Hantosi munkáscsaládokból származtak. 1957-re mindannyian egy turbulens időszakon voltak túl, amelynek markáns pontjai voltak a II. világháború, a Rákosi-rendszer és 1956 tapasztalata. A gazdaság romokban hevert és a kommunista rezsim drasztikus intézkedései miatt a társadalom is kiszolgáltatottá vált. Mindezen körülmények erősen meghatározták a vádlottak életét is: magánéleti és egzisztenciális gondokkal küzdöttek, pl. a házastársak elváltak, a szülők korán meghaltak, gyerekkorukban munkát kellett vállalniuk, alkalmi munkákból tartották fenn magukat. Az állandó létbizonytalanság miatt egyes vádlottak kiutakat kerestek: pl. loptak, hogy biztosítani tudják megélhetésüket vagy elszöktek otthonról és a jobb élet reményében határátlépést kíséreltek meg külföldre. Fiatalságuk, problémákkal

¹⁶ Ld. PTI B. I. 481/1957 BMRFK PNYO 18–P/1957 Petrus József nyomozati kihallgatásainak jegyzőkönyvei 1957. márc. 15.; márc. 27.; ápr. 12.; ápr. 16.; ápr. 18. dátumokkal; 62–63. sz. irat (elsőfokú tárgyalás jegyzőkönyve), 6–14.

teli életük és kisebb kihágásaik miatt pedig alkalmas célpontok lettek a megtorló hatalom szemében.¹⁷

2.2. A baranyai fehérekönyv

A fehérekönyv egy külön műfaj volt a megtorlás korában. Az MSZMP megyei agitációs-propaganda osztályai és megyei pártbizottságai 1957 folyamán fehér borítójú propagandakiadványokat, ún. fehérekönyveket bocsátottak ki, amelyekben a forradalom eseményeiben résztvevő személyeket kriminalizáltak. Céljuk a célpontok ellenforradalmárként való beállítása volt.¹⁸

Az ellenforradalom Baranyában című baranyai fehérekönyv is tartalmazza a fehérekönyv műfajának kriminalizáló jellegzetességeit. A szövegekben a célba vett személyeket köztörvényesítették: egy kalap alá vették őket a zűrzavart kihasználó bűnözőkkel, felnagyítva létszámukat.¹⁹ Kollektív kategóriák alapján, pl. a nyugatiaknak való kémkedés, vagy a „horthysta reakció” vonala mentén bélyegezték meg őket. A szövegeket képekkel illusztrálták, amelyek bűnösségüket bizonyították. Az ábrák többségéhez képaláírásokat is helyeztek, amelyek demagóg módon jellemezték az érintetteket.²⁰

Petrus Józseféket a fehérekönyv szövegében három fő séma mentén kriminalizálták: a Mecseki Láthatatlanok és a MÚK kapcsolatával; a MÚK „ellenforradalmi” jellegével, illetve a politikai rendőrség tevékenységének igazolásával.

A Mecseki Láthatatlanok és a MÚK kapcsolatát a kiadvány úgy hangsúlyozta, hogy a fiatalok többségét a „*Mecsekben járt fegyveresek*”²¹ alkották. A két dolog (mecseki harcok, MÚK) összekötése azon a körülményen alapult elsősorban, hogy a vádlottak közül többen részt vettek a mecseki harcokban. A mecseki fegyveres ellenállás miatt sikerült veszélyesnek feltüntetni a MÚK-ot, mert a szöveg a felfegyverzett harcosoktól származtatta annak

¹⁷ PTI B.I. 481/1957. BMÜ Bül. 66., 2–3; BMRFK PNYO 18–P Jegyzőkönyv Petrus József kihallgatásáról. Pécs, 1957. márc. 15. (első kihallgatás), 1; Jegyzőkönyv Béres Lajos kihallgatásáról. Pécs, 1957. márc. 15., 1; Hantosi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 15., 1.; Jegyzőkönyv Sólomos Gyula kihallgatásáról. Pécs, 1957. márc. 18., 1; Pilgermayer Béláné kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 28., 1.; 62–63. sz. irat (elsőfokú tárgyalás jegyzőkönyve), 6, 16, 28, 39, 63–64.

¹⁸ Apór 2010, 71–72.

¹⁹ Pl. a Mecseki Láthatatlanokat a komlói Béta-aknai rabmunkahelyről kiszabadult foglyok miatt könyvelték el bűnözőknek. MSZMP BMB APO 1957, 45.

²⁰ Pl. Papp Gábor egyenruhás fényképe alatt a következő aláírás található: „Papp Gábor a sertésenyésztő vállalat „munkástanácselnöke”. 13 esztendeig rejtegette, őrizgette Horthy-századosi egyenruháját, hogy 1956 októberében elővehesse.” MSZMP BMB APO 1957, 29.

²¹ MSZMP BMB APO 1957, 70.

megvalósításának ötletét. Vagyis folytonosságot állított fel a mecseki események és a MÚK között.²²

A MÚK ellenforradalmi jellegét illetően a szövegben Petrus Józsefet emelték ki, eltorzítva életkörülményeit, 1957 eleji tetteit. A MÚK szervezkedés-jellegét az alábbi koncepció eszközökkel támasztották alá: Petrus büntetett előéletével (sikkasztás), a csoportok megszervezésével és az állami-rendőrségi épületek (pl. A/1 laktanya) megtámadásának tervével.²³

A politikai rendőrség tevékenységének igazolására a társadalom kormányzat iránti lojalitására hivatkoztak, azt a látszatot keltve, mintha a lakosság támogatta volna a rendőrség eljárását. A rendőrök tevékenységét pozitív jelzőkkel mutatták be: „*A MUK szervezett forradalmi bandát rendőrségünk **bravúros nyomozással felgöngyölítette**. [...] A belügyi nyomozószervek **rövid idő alatt felgöngyölítették a Petrus-féle bandát.***”²⁴ A rendőrség intézkedéseinek „legalizálása” érdekében eltorzították a fiatalok személyiségét. A kiadvány szerint a „szervezkedők” előre látva a veszélyt, „tervük” végrehajtása előtt felfegyverezték magukat, hogy szembeszálljanak a karhatalmistákkal. Utóbbiak „érdemeit” a fehérkönyv az esetleges rossz következményekre apellálva nagyította fel: a vádlottak vért ontottak volna és civileket öltek volna meg a karhatalmistákkal zajló küzdelemben. Végül felsorolta a 23 személyt.²⁵

A fehérkönyvben leközltek egy ábrát, amely a vád koncepciója alapján Petrus Józsefék tevékenységét kriminalizálta. Tulajdonképpen egy többszörösen manipulált ágrajzról beszélhetünk. Az ábra alkotórészeit három részre bontottam fel. Az első a vizuális elemek csoportja, amely a vádlottak fényképeit tartalmazza, ezeket csoportokban helyezték el az ábrán; a második csoportot a grafikai elemek alkotják: a nyilak, amik az egyes fényképegységeket kötik össze egymással. A harmadik csoport a szöveges elemeket (címszavak, képaláírások) foglalja magában: a vádlottak tevékenységének minősítését, a nevüket, a személyes adataikat (születési idő, hely, anya lánykori neve), mennyi fegyvert találtak náluk, illetve „csoportjaik” nevét.²⁶

Az ábra nagyban hozzájárult a vádlottak kriminalizálásához. Mivel arcukat névvel együtt nyilvánosságra hozták, a MÚK fogalmához tudták társítani őket. A fényképek és a címszavak,

²² MSZMP BMB APO 1957, 70.

²³ MSZMP BMB APO 1957, 70–71.

²⁴ MSZMP BMB APO 1957, 70–71. Kiemelések tőlem - B. Zs. Á.

²⁵ MSZMP BMB APO 1957, 70–71.

²⁶ Ld. 1. ábra.

képalírások elrendezésével a koncepció által tartalmazott „büntetteket” (csoportszervezés, fegyverszerzés) az ő tevékenységükként könyvelték el, azt a képet sugallva, mintha elkövették volna a vádban foglalt bűncselekményeket. Ráadásul hierarchikus viszonyrendszert alakítottak ki az egyes személyek és csoportok között. Petrus Józsefet, Béres Lajost, Sólymos Gyulát és Hantosi Lajost csoportvezetőknek tüntették fel oly módon, hogy négyüket egymással és más fiatalokkal is összekötötték. Mint a képen is látható, Petrushoz Bérest, őhozzá pedig Sólymost és Hantosit rendelték. A nyilak által így kialakított viszonyrendszer több dolgot próbált igazolni. Egyrészt, hogy a MÚK szervezett volt, mert csoportokat hoztak létre, amelyek tagjai alárendeltek voltak a „csoportvezetőknek” és a csoportok között hierarchia volt (a kép szerint a szigeti és budai csoportok a deindolinak tartoztak felelősséggel). Másrészt kiemelve a „csoportvezetőket” alátámasztotta azokat a „bűncselekményeket”, amelyekkel vádolták őket: Petrus volt a szervezkedés vezetője, Béres a helyettese, Sólymos és Hantosi csoportokat vezettek. A képen egy személyt, Pilgermayer Bélánét nem kötöttek össze senkivel, viszont őt Sólymos mellé helyezték. Ez két körülményre utal: a köztük lévő rokoni kapcsolatra (anya-fiú), illetve arra, hogy az asszonyt nem ismerte a többi vádlott, vagyis nem volt beszervezve a MÚK-ba.²⁷

2.3. A megtorlás idejének újságcikkei

A bírósági eljárással párhuzamosan az újságokban is aktivizálódott a propaganda: 1957-ben a nagyobb hazai orgánumokban lejáratozó cikkeket publikáltak a vádlottakról. A következőkben három cikket fogok elemezni a *Magyarország*, *Népakarát*, *Dunántúli Napló* újságokból.

A *Magyarországban* megjelent cikkben szintén megjelennek a Mecseki Láthatatlanok és a MÚK összekötésének, a MÚK szervezkedés-jellegének, valamint a rendőrség demonstrációjának sémái. Előbbihez kötődően Horváth Géza, a „Gazda” előéletét, személyiségét, forradalombeli szerepét bélyegzi meg. A cikk az elején leszögezi, hogy a MÚK Horváth égisze alatt zajlott, ezáltal azt a benyomást kelti, mintha a mecseki ellenállók vezetője támogatta volna a fiatalokat. Köztörvényes bűnözőnek mutatja be rossz tulajdonságok felruházásával, csaló orvosnak, léha bűnözőnek állítva be Horváthot. Végül kijelenti róla, hogy jelenleg (a cikk írásának idejében) az egyik jugoszláv menekülttábor

²⁷ Ld. 1. ábra. PTI B.I. 481/1957. BMÜ Bül. 66., 1–4, 25–26.

parancsnoka, vagyis a biztonságot potenciálisan fenyegető tényezőnek sugallja őt. Vagyis Horváth mecseki vezetői szerepét a cikk „átmenti” emigrációjának idejére.²⁸

A MÚK-ot illetően a szöveg a fiatalok magánéletét, előéletét, tetteit, személyiségét helyezi kedvezőtlen megvilágításba. Petrus büntetett előéletének ismertetésénél azt állítja, a felesége felháborodott, mikor tudomást szerzett férje korábbi vétségeiről. Kriminalizálását úgy próbálja meg „elfogadtatni”, hogy olyan képet ad róla, mintha közeli családtagja se támogatta volna. Sólymosnál, Hantosinál szintén kiemeli büntetett előéletüket: a tiltott határátlépést és a börtönviseltséget. A politikai alapú büntetőjogi kategóriákra csak utalás történik: Sólymos édesapját horthysta tisztnek nevezi, Hantosinál rámutat ausztriai határátlépésére és visszatérésére. Vagyis a horthysta reakció és a nyugati kémkedés „burkolt” vádja figyelhető meg a szövegben. Béres, Sólymos, Pilgermayer Béláné, Petrus karakterének bemutatása torzul. Bérest vadnak, Sólymost kiszámíthatatlannak nevezi. A szerző Pilgermayer Bélánét hazugként állítja be, mert szerinte minden fiataalt átvert.²⁹ Petrust így jellemzi: *„Amikor arról kérdeztük, hogyan számíthatott sikerre, hiszen jól ismerte ő is a helyi viszonyokat – mint a peches kártyás, széttárja a kezét és csak ennyit mond: „–Nem volt más választásom. Így is úgy is ülnöm kell.”*³⁰ Tehát a szájába ad mondatokat, amelyek viselkedésének leírásával együtt azt a benyomást keltik, mintha rá kényszerült volna a MÚK elkövetésére, azért hogy elkerülje büntetését. Ezen megvilágítás szerint a MÚK elkerülhetetlen volt, annak meg kellett történnie.

A rendőrséget illetően a viselkedést bélyegzi meg a szöveg: itt is jelen van a provokáció vádja, amelynek értelmezésében a fiatalok előre megfontolt szándékkal ki akarták volna kényszeríteni a rendőrök beavatkozását különböző akciókkal (felvonulás, lövöldözés, koszorúzás), hogy végrehajthassák a MÚK-ot, ami letartóztatásuk miatt nem történt meg.³¹

A *Népszava* közleménye csak a MÚK-ot tematizálja. Ebben előéletük és tevékenységük áll középpontban. Egyedül Petrus korábbi dolgait (vétségek, mecseki harcok) részletezi, Béres, Sólymos, Hantosi esetében csak megemlíti többszörös büntetettséget. A MÚK-ot érintően itt is a csoportszervezés és a fegyverkezés vádja merül fel. A „tervet” illetően az újság cikkben a koncepció újabb elemmel bővül: a megyei börtön megtámadásával. A cikk szerint a cél a rabok kiszabadítása és felfegyverzése volt. Úgy próbálja meg veszélyesebbnek láttatni a

²⁸ Bejczy 1957, 12.

²⁹ Bejczy 1957, 12.

³⁰ Bejczy 1957, 12. Kiemelés tőlem - B. Zs. Á.

³¹ Uo.

MÚK-ot, hogy azt állítja, a notóriusan vétkező fiatalok elítélt bűnözőket akartak bevonni a MÚK-ba. Tehát a kijelentésben a MÚK kiterjesztésének vádja fogalmazódik meg. A fegyverkezés vádját alátámasztja azzal a megállapítással, miszerint a vádlottak lakásán a rendőrség fegyvereket talált.³²

A *Dunántúli Napló* cikkében a MÚK jellegének és a rendőrség önhangsúlyozásának koncepciók tematikái találhatók meg. Struktúráját tekintve a cikk különlegesnek tekinthető, mert egyfajta „börtönriportként” épül fel: a szerző a körülmények koncepciók ismertetéséhez a letartóztatott fiatalokat „szólaltatja meg”. A MÚK-ot érintően a kriminalizálás célpontjai a fiatalok előélete, külsejük, korosztályuk, tetteik, szándékuk, viselkedésük. Petrusnál ismét előkerül büntetett előélete. Ehhez kötődően szintén felmerül az az állítás, hogy Petrus felesége nem tudott férje korábbi dolgairól. Szó esik benne arról is, hogy nem töltötte ki a büntetését. A cikk szerint Petrus, annak érdekében, hogy elengedjék a hátralévő időt, a harcok közben megszökött a Mecseki Láthatatlanoktól és feladta a Gazda-csoport tartózkodási helyét. Ennek következményeként a szovjetek később fel tudták számolni a Vágotpusztán maradt ellenállókat.³³ Azonban Petrus a nekik nyújtott segítség ellenére belefogott a MÚK szervezésébe, mert: „-Tudtam, hogy a még hátralévő öt évtől csak úgy tudok megszabadulni, ha felkelést szervezünk és az sikerül.”³⁴ A szövegrész Petrust kétkulacsosnak ábrázolja, mintha mindenkit ki akart volna játszani a saját javára. Béres esetében a cikk írója tudatosítja, hogy az állam büdzséjén ingyenesen iskoláztatták és ezt a körülményt magával Béressel is „elismerteti”, aki mégis beszállt a MÚK-ba. Vagyis hálátlannak tünteti fel, mert harcolni akart az „eltartójával” szemben, másrészt nemtörődömnek, mert Bérest „nem izgatta”, ha akciójuk során kívülállók is megsérültek volna. Hantosinál megemlíti, hogy kiszökött Ausztriába, viszont egy havi kint tartózkodás után visszatért, mert hírére vette, hogy a kormány amnesztiában részesíti azokat, akik március végéig hazatérnek. Miután hazajött, jelentkezett a karhatalmistákhoz és a pártiskolába való felvételét kérte. De egyik sem sikerült: nem kapott egy kényelmes, jól fizető állást sem. Ezért csatlakozott a MÚK-hoz. Az így kialakított kép Hantosit haszonlesőnek, lustának, anyagiásnak mutatja be. Mind Petrus, mind Béres, mind Hantosi esetében azonos, hogy úgy ábrázolják őket, mintha saját, egyéni céljaikra kívánták volna felhasználni a MÚK-ot. A cikk emellett kihangsúlyozza a vádlottak fiatal életkorát és ezt több jelzővel is tudatosítja az egyes személyek külsejének leírásakor, pl. fiatalember,

³² Bűnöző csoport 1957, 6.

³³ Rab 1957, 6.

³⁴ Rab 1957, 6.

legényke, kölykök. Másrészt részletezi a vádlottak külsejét, ilyen módon beazonosíthatóvá váltak.³⁵

A MÚK „ötletének” ismertetése újabb elemmel bővül: a megyei börtön fogvatartottjai közül elsődlegesnek számított Csikor Kálmán alezredes kiszabadítása. A dolog háttéréhez hozzátartozik, hogy Csikor korábban az egyetem katonai tanszékének vezetője volt, a forradalom alatt a Forradalmi Katonatanács elnöki posztját töltötte be. Tisztségén keresztül Pécs védelmét látta el, tehát rendelkezett hadászati tapasztalattal. Vagyis a cikk azt a benyomást kelti: amennyiben Csikor szabadlábra kerül, át fogja venni a MÚK irányítását, leszámolva a helyi kommunista vezetéssel.³⁶

A rendőrség szerepét érintve a cikk úgy igazolja „beavatkozásukat”, hogy azt állítja, a társadalom többsége nem hitt a MÚK megvalósulásában, annak ellenére, hogy a rendőrök készültek rá. Mikor azt „leleplezték”, értelmet nyert az előkészületük.³⁷

2.4. A regény

Földi Lajos 1957–58 folyamán a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán dolgozott rendőrnnyomozó hadnagyként. Petrus József és társai perének kapcsán a rendőri nyomozati vizsgálat során részt vett a későbbi vádlottak kihallgatásában. 1957-ben jelentette meg *Gyűlölet* című ifjúsági regényét a pécsi MÚK-ról a Dunántúli Napló Lapkiadó Vállalata kiadásában, amelyet 1958-ban a Magvető újra kiadott *Utolsó próbálkozás...* címmel. A továbbiakban az *Utolsó próbálkozás...*-t elemzem.³⁸

2.4.1. Az előszó

Földi Lajos előszavában előzetesen kriminalizálja a fiatalokat, amelyben a korábban ismertetett forrástípusokhoz hasonlóan ugyanazok a koncepciós blokkok fordulnak elő: a Mecseki Láthatatlanok és a MÚK összekötése, a MÚK szervezkedésnek beállítása és a politikai rendőrség eljárásának igazolási szándéka. Földi először Horváth Géza előéletét, személyiségét és a pécsi ’56-os körülményeket állítja célkeresztbe. Negatív jelzők használatával, pl. elmebeteg, szélhámós, úgy világítja meg Horváthot, mintha egyéniségéből

³⁵ Uo.

³⁶ Rab 1957, 6; Rozs 2008, 165.

³⁷ Uo.

³⁸ Ld. ÁBTL Archontológia, Földi Lajos életrajza

https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::NO::P5_PRS_ID:15507 ; Földi Lajos: Gyűlölet. Dunántúli Napló Lapkiadó Vállalata, Pécs, 1957; Földi 1958; PTI B. I. 481/1957 BMRFK PNYO 18–P/1957 Id. Küthreiber Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 27., 3.

fakadóan hajlamos lett volna a bűntettek elkövetésére. Ehhez pedig kitalált bűncselekményt társít: Horváth csak „megjátszotta”, hogy orvos volt. A forradalom alatt betöltött szerepét illetően Horváthot Földi is bűnözőként bélyegezi meg, az alábbi koncepciós tettekkel: bandavezérként „szabadságharcosnak” adta ki magát, a vele együttműködni nem akaró fiatalokat kivégeztette. Mellette a Láthatatlanokat is kriminalizálja: lopással szereztek élelmet és civileket raboltak ki. Petrusékat úgy köti össze velük, hogy kijelenti: a Horváthék emigrálása után itthon maradó ellenállók beépültek a társadalomba, hogy előkészítsék a MÚK-ot. „*A visszamaradt részleg a konszolidálódó helyzethez **igyekezett alkalmazkodni. Volt, aki dolgozni ment, volt, aki ott folytatta, ahol az ellenforradalom előtt abbahagyta, a fiatalok visszamentek az iskolába – a felszínen tehát minden a legnagyobb rendben volt. A lakosság megnyugodott. Amikor a MUK-ot említették valahol, csak mosolyogtak. Pedig...***”³⁹ Vagyis e részlet szerint a hazai ellenállók az ellenforradalom felszámolása után a társadalomban, mintegy rejtőzve éltek, amelynek tagjai ebből semmit nem vettek észre, mert szerintük a rendet teljesen helyreállították. Sőt, nem hitték el, hogy újabb „ellenforradalmi megmozdulás” várható a MÚK képében.⁴⁰

Petrusékat Földi személyiségükben, szándékukban és a MÚK következményeiben bélyegezi meg. „*Petrus és társai története igaz történet. Mindenre elszánt huligánok maroknyi csoportja **állig felfegyverkezve készült újabb szenvedést zúdítani** Pécsre s a szomszédos falvakra, városokra. Petrusék **gátlástalan gyilkos hadjáratának** gyermek éppúgy áldozatul eshetett volna, mint felnőtt, s a „forradalmi eszmék” csupán arra voltak alkalmasak, hogy **tudatlan, kalandéhes gyerekeket rávegyenek az öldöklésre a „vezérkar”, tehát Petrusék érdekében. A cél pedig nem volt más, mint a forradalminak hirdetett harc zűrzavarában kifosztani a postát, és a várható hatalmas zsákmánnyal külföldre szökni. S hogy az elbolondított, megtevesztett fiataloknak mi lesz a sorsa, azzal Petrusék vajmi keveset törődtek.***”⁴¹ Ez a kép azt sugallja, hogy Petrus József és társai gyerekeket használtak ki bűncselekményeik megvalósítására. Kriminalizálásuk szervesen épül fel a részletben, amelynek eszközei a diszkriminatív konnotációval bíró jelzők és cselekmények. Az érintetteket Földi eltökélteknek állítja be, vagyis a személyiségüket negatívan tünteti fel. Ezután azt feltételezi róluk, hogy harcolni akartak. „Szándékuk” alátámasztásához eszközöket kreál: a tüzerőt (fegyverek) és a haderőt (emberek). Ezután Földi egy célt „ad” a fiataloknak:

³⁹ Földi 1958, 7. Kiemelések tőlem – B. Zs. Á.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Földi 1958, 7–8. Kiemelések tőlem – B. Zs. Á.

a posta kirablását. Végül „tettük” következményeiben marasztalja el Petrusékat: ifjú társaikat félrevezették és sorsukra hagyták őket.

*„Ennyit kívántam előjáróban elmondani arról a gyűlöletről, amely Petrusékat fűtötte társadalmi rendszerünkkel szemben. Azzal a társadalmi rendszerrel szemben, amely ellenük, a bűnöző és deklasszáldott elemek ellen **kérlelhetetlenül harcol** a többség, a nép védelmében.”*⁴² Az előszó záró bekezdése a csúcspontját jelenti Petrusék előzetes kriminalizálásának: érzelemmel ruházza fel a vádlottakat, mintha ténylegesen a társadalmi berendezkedést akarták volna felszámolni. Azonban a következő mondat már arról árulkodik, hogy a „társadalmi rendszer” tulajdonképpen a kádári központ által kialakított hatalmi struktúrát jelöli, szűkebb vonatkozásban a politikai rendőrséget.

Földi többszörösen erősíti meg a politikai rendőrség elengedhetetlen szerepét a rendszer fenntartásában: bűnözőként bélyegzi meg Petrusék körét; leszögezi, hogy mindent meg fog tenni a rendőrség ellenük és a nép védelmében. Gyakorlatilag ez a bekezdés a hatalom legitimitását kívánja alátámasztani, mégpedig oly módon, hogy indulatokat gerjeszt. Azt a benyomást kelti, mintha Petrus társaival ádáz dühvel tört volna a rendszer (politikai rendőrség) eltörlésére. És erre válaszul, mintegy a politikai rendőrség által adott reakcióként tudatosítja, hogy semmilyen módon nem fog megalkudni velük az ellenük folytatott küzdelem során.⁴³

2.4.2. A kriminalizálás eszköztára

A regény kriminalizálása többretegűnek számít az eszközök tekintetében. A következőkben ezeket veszem számba.

Érdekes megvizsgálni azt a kérdést, hogy kinek a nézőpontjából zajlik le a kriminalizálás elbeszélése. A regény egyes személyeinek nézőpontja alapján megkülönböztetnek primer, illetve szekunder kriminalizálást is. A primer kriminalizálás a narrátori kriminalizálást jelenti, amikor maga az elbeszélő bélyegzi meg a célpontokat. Pl. az előszóban a szerző előzetesen kriminalizálja az érintetteket, azonban nem megy bele a részletekbe, hanem, mintegy áttekintve ismerteti a pécsi '56-'57-es körülményeket a koncepciónak megfelelően. A regény jó részében Barna Péter a narrátor, aki a MÚK egyik résztvevőjének szerepében meséli el annak történetét a rendőrségen. Szekunder kriminalizálás esetén az egyes szereplők alakítják

⁴² Földi 1958, 8. Kiemelések tőlem – B. Zs. Á.

⁴³ Uo.

ki a megbélyegző képet önmagukról és egymásról, pl. Petrus elmondja Barnának, hogy Sólymos és Hantosi fogházakból szabadultak, utalva büntetett előéletükre. A regény az elsődleges elbeszélők helyzete alapján igyekszik saját magát hitelesnek feltüntetni: Földi az előszóban leszögezi, hogy a MÚK eseményeit úgy írta meg, „... *ahogy megtörténtek, ahogy ezekről Petrus és társai a bíróság előtt vallottak.*”⁴⁴ Vagyis elismeri, hogy a periratok anyagát használja fel. Barna Péter, a helyzetéből adódóan (résztevő) tűnik „megbízható forrásnak”.⁴⁵

A helyeket megnézve a regény elején budapesti helyszínek tűnnek fel, pl. a Széna tér, a Lánchíd, és a Budaörsi út. A mű többi részében pécsi helyszínek szerepelnek. Ezek közül a fontosabbak: Barnaék háza (Meszes), a Menedékház étterme (Dömörkapu), a Széchenyi-akna (Pécsbánya), Petrusék háza (Deindol), Sólymosék háza (szigeti városrész), egy barakképület (Újhegy) és a megyei rendőr-főkapitányság egyik őrszobája. Ahogy a listából látható, Földi az ’56-os ellenálláshoz (pl. Széna tér) és a pécsi MÚK-hoz (pl. Petrusék háza) kapcsolható helyeket emel ki a művében. A MÚK-os helyszíneket nézve megfigyelhető, hogy többségük Pécs peremterületein helyezkedik el. Valamint a párbeszédnek jórésze a szereplők magánlakásán, eldugott helyeken zajlik le. Tehát Földi a helyszíneket úgy válogatta ki, hogy azok elhelyezkedésüknél fogva titokzatos benyomást keltsenek az olvasóban. Ennek a „rejtélyes miliőnek” a megteremtésével válik érzékelhetővé a szervezkedés lappangó hangulata a regényben.⁴⁶

Megszólalásaikban a szereplők előszeretettel használnak korabeli szleng szavakat, kifejezéseket a regényben, (pl. „beköpés”, „begyulladás”, stb). Néha durva szófordulatokkal, erős jelzőkkel fejezik ki magukat (pl. „kitaposni a belét”, „ganéj ember”), néhányuk ritkán káromkodik is. Földi a szóhasználatuk ilyen irányú megválasztásával erőszakos fiataloknak állítja be a vádlottakat.⁴⁷

A cselekményt illetően hamar kirajzolódik a regény két „sarokköve”: Petrus, aki végrehajtáná a MÚK-ot és Barna, aki megakadályozná azt. Szerepüknél fogva ők ketten válnak az események fő mozgatóivá. Rajtuk kívül aktív cselekvőnek számít Béres, Sólymos, Hantosi és Sólymosné (Pilgermayer Béláné), de „köztes karakterekként” a koncepció többi részletét ismertetik.⁴⁸

⁴⁴ Földi 1958, 8.

⁴⁵ Földi 1958, 7–8, 36–37.

⁴⁶ Földi 1958, 12, 15, 18, 23–24, 26–27, 33, 39, 51, 64–65, 77, 88–89.

⁴⁷ Földi 1958, 37, 48, 57, 78–79, 81.

⁴⁸ Földi 1958, 34–36, 38, 41–46, 48–49, 56–59, 61–64, 77–81, 88–94, 101–108, 120.

A regényben hierarchikus kapcsolatban állnak egymással a fiatalok. Petrus áll a hierarchia csúcsán, mert ő vezeti a szervezkedést. Neki rendelődik alá Barna, mint összekötő; Béres, Sólmos, Hantosi csoportvezetők. A Petrusnak való alárendeltség mindegyikükre máshogyan hat. Barna színleli az engedelmisséget, de közben igyekszik felszámolni a szervezkedést; Béres aláveti magát Petrus akaratának, Sólmos elfogadja, Hantosi elégedetlen. Sólmosné nem tagja a MÚK-nak, de Béressel rossz, Barnával semleges viszonyban van.⁴⁹

2.4.3. Konceptiók elemek

Földi azt nyomatékosítja olvasói számára, hogy a MÚK a kommunista rendszer megtörésére irányult, emiatt a vádlottakat népellenes érzelmekkel ruházza fel. Petrus viselkedésében és a Hantosi által megírt forradalmár-esküben Földi több ok felsorolásával igyekszik alátámasztani a koncepciót. Egyrészt azt állítja, hogy Petrus gyűlölte a fennálló rendszert, másrészt azt a képet sugározza, mintha a fiatalok bosszút akartak volna állni a kommunistákon és támogatóikon a korábban elszenvedett sérelmeik miatt.⁵⁰

A regényben több utalás is van a fiatalok büntetett előéletére: Petrus a váci börtönből, Hantosi a Gyűjtőfogházból, Sólmos a Markóból szabadult. A nyomozati vallomások szerint a fiúk ténylegesen követtek el kihágásokat a MÚK előtt. De a politikai rendőrség a körülményeket arra használta fel, hogy megrögzött bűnözőként állíthassa be őket, mintha szándékukban állt volna a MÚK végrehajtása. Földi ezt a „módszert” alkalmazza regényében.⁵¹

Földi a fiatalokat úgy ábrázolja, mintha újabb támogató csoportokat találtak volna ki, hogy önmaguk MÚK-os szerepét fontosabbnak tüntessék fel és félrevezessék egymást. Ez a helyzet olyan képet ad róluk, mintha nem bíztak volna egymásban. Pl. Petrus elküldi Barnát Pécsbányára, hogy ellenőrizze, valóban létezik-e a budai csoport által felfedezett, 600 fős (!) bányászcsoporthoz, ami később hamisnak bizonyul. A nyomozati vallomásokban szintén megtalálható ez a jelenség, hogy a fiatalok túloztak egymásnak a „beszervezett” társak létszámáról, pl. Hantosi egy 60 fős csoportot említ meg. A vallomások azt a benyomást keltik,

⁴⁹ Földi 1958, 36–37, 40–41, 43, 58–59, 78–80, 92.

⁵⁰ Földi 1958, 8, 48–49, 92–93, 101–102.

⁵¹ Földi 1958, 16, 36; PTI B.I. 481/1957. BMRFK PNYO 18–P/1957. Jegyzőkönyv Petrus József letartóztatott kihallgatásáról. Pécs, 1957. ápr. 28., 1; Hantosi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. márc. 16., 1; Jegyzőkönyv Sólmos Gyula kihallgatásáról. Pécs, 1957. márc. 18., 1; BMÜ 1957. Bül. 66., 1.

hogyan a fiúk tartani kívánták volna a másokban a lelket, hogy folytathassák a „szervezkedést”, emiatt meséltek volna nemlétező csoportokról.⁵²

Földi regényében előtörténetet gyártott Petrusnak. Eszerint a Széna téri csoport tagjaként részt vesz a budapesti harcokban, ahonnan később Pécsre menekül. Majd itt megszervezi a MÚK-ot. Ilyen módon a szerző a pécsi fiatalok tevékenységét összeköti a fővárosban lezajló eseményekkel, azt a benyomást keltve, mintha Petrus a Budapesten átélt vereség miatt kezdett volna bele a MÚK-ba. Azt sugallja, hogy a főváros - a kádári narratíva értelmezésében a lázadók központja - irányította a pécsi „megmozdulást”, mert egy Budapestről érkezett személy ötlete volt a MÚK.⁵³

2.4.4. Személyiség

A regényben aktív szerepet betöltő vádlottak közül Földi Sólomosné (Pilgermayer Béláné) önzetlennek, hazudozónak, óvatosnak mutatja be. Sólomosné kitalál egy alezredest és a nevében utasításokat ad a fiának, Sólomosnak, mert azt szeretné, hogy: „... a gyerek ne kerüljön vissza a börtönbe.”⁵⁴ Vagyis el akarja kerülni, hogy fiát elítéljék a MÚK miatt.⁵⁵

Hantosit Földi egy humoros, lelkes, de önállóságra törekedő fiatalembernek ábrázolja. Hantosi számos jelét adja a MÚK iránti elkötelezettségének: pl. Barnának megmutatja a budai csoport fegyvereit és egy esküszöveget is ír a forradalmároknak. Azonban elégedetlen Petrus vezetési stílusával: nehezményezi azt, hogy nem tájékoztatja a csoportvezetőket a MÚK-kal kapcsolatos teendőkről: „Hát mik vagyunk mi, istenek, hogy kitaláljuk, mit gondol ő ott, Deindolban?”⁵⁶

Sólomos egyénisége a regényben többnyire érzelmentes: jobbra a gyűléseken jelenik meg, ahol mindig a tervek megvalósításához szükséges lépésekről vagy saját tevékenységéről beszél. Főleg az ötleteken dolgozik.⁵⁷

Béres ábrázolása ellentmondásosnak tűnik. Bár a deindoliak csoportvezetője, csekély szerepet tölt be a szervezkedés lebonyolításában. Személyisége kettős: esetlen, de alattomos; ijedős, de nagyképű. Petrus alábecsüli tapasztalatlansága miatt, ennek ellenére Béres

⁵² Földi 1958, 50–54; PTI B.I. 481/1957. BMRFK PNYO 18–P/1957. Jegyzőkönyv Béres Lajos kihallgatásáról. Pécs, 1957. ápr. 16., 3; Hantosi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 23., 6.

⁵³ Földi 1958, 15–23, 33–36.

⁵⁴ Földi 1958, 79.

⁵⁵ Földi 1958, 77–81.

⁵⁶ Földi 1958, 87–94.

⁵⁷ Földi 1958, 41, 43–44, 61–62.

engedelmeskedik neki. Petrusnak eleget téve megy el Béres Barnával együtt Sólomosnéhez is, hogy utána járjanak a horthysta alezredesnek. Mikor megtudja, hogy a katonatiszt nem létezik, dühös lesz: felháborodik az asszony felelőtlenségén és „kioktatja”.⁵⁸ Földi így foglalja össze Béres jellemének kettősségét: „*A kis „zöld” ellenőr, nem más, mint egy kígyó. Tekergőzik, simul, és amikor az ember azt hinné, hogy ez nem más, mint egy veszélytelen játékszer, akkor halálosan mar.*”⁵⁹

Petrus alakja markánsan dominálja a regény hangulatát. Megszólalásai impulzívok, amelyek legtöbbször a hengegő és az indulatos végletet ütik meg, éreztetve „vezéregyéniségét”. Karakterében a regény zsarnokinak, nemtörődömnek, önzőnek jeleníti meg.⁶⁰ Személyiségének velejét Földi az alábbi módon érzékelteti: „*A mi kezünkben van most a magyar nép szabadságharca [...] És ebben a harcban nincs kegyelem, csak gyűlölet. Hogy ők is, meg mi is, az nem megy. Nekik pusztulniok kell, írmagjuk se maradjon. És pusztulni is fognak, kivétel nélkül, mind.*”⁶¹ Ez a részlet úgy láttatja Petrust, mintha teljesen elszánta volna magát a rendszer felszámolására, mintha számára nem létezett volna alternatív megoldás az öldöklésen kívül.

Barna egy vívódó fiúként tűnik fel a regényben. Vívódása abból fakad, hogy kettős életet él: a mindennapokat szerelmével próbálja tölteni, de közben a MÚK szervezésébe kerül Petrussal való találkozása miatt, erre pedig rátelepszik az az aggály, hogy magánéletében titkolja a korábban elkövetett bűncselekményét. Mindezek hatására aggódóvá válik. Fél Petrustól és a MÚK várható következményeitől, ezért igyekszik meggátolni a terveit.⁶²

Ahogy a fentiekből látható, Földi a vádlottakhoz jó és rossz tulajdonságokat is társít, viszont pozitív jellemvonásaikat negatívan mutatja be: pl. Sólomosné önzetlensége rossznak számít, mert fia személyében egy korábban elítélt bűnözőt akar megmenteni.

2.4.5. Tartalmi, formai és funkcionális elemek

A regény tartalmi elemei között szerepel a MÚK-ban másodlagosan résztvevő vádlottak kriminalizálása. Például amikor Hantosi Barnát bemutatja a budai csoport tagjainak, Barna találkozik egy Kutyi nevű gyerekkel, aki kijelenti: „*Apám kezeli a golyósórót, én puskát*

⁵⁸ Földi 1958, 36, 45–49, 73, 77–80.

⁵⁹ Földi 1958, 59.

⁶⁰ Földi 1958, 34–35, 46–49, 58–59, 67, 70.

⁶¹ Földi 1958, 48. Kiemelések tőlem – B. Zs. Á.

⁶² Földi 1958, 27–32, 36–38, 54, 59–61, 81, 86, 91, 94, 97, 102, 121–123.

kaptam.”⁶³ A nyomozati vallomások alapján Kutyi és az említett apa ifj. és id. Küthreiber Lajos vádlottakkal azonosíthatóak, akiket Földi a regényben szándékos fegyverhasználattal kriminalizál.⁶⁴

A regényben Földi az egyes mellékszereplőket két valódi személy „összemosásával” hozta létre. Ilyen például a horthysta katonatiszt, aki Sólumosékat támogatja. A tisztről kiderül, hogy alezredes és Sólumos édesanyjával tartja fenn a kapcsolatot. Később a fiatalok rájönnek arra, hogy az alezredest Sólumosné találta ki, hogy megvédje a fiát a börtöntől. A nyomozati vallomásokban szereplő V. századosra szinte teljességében illik a regénybeli leírás, annyi különbséggel, hogy bár létező személy volt, ténylegesen nem segített Sólumoséknak. Véleményem szerint a horthysta alezredes alakjában V. századoson kívül Csikor Kálmán „bújik meg”, aki alezredes volt a regény írásakor. Földi V.-ből és Csikorból alkotta meg az alezredest, ami azért is tűnhet logikusnak, mert mindkét személyhez azonos koncepciók vonások tartoznak: állítólag horthysta katonatisztek voltak, a fiatalokat támogatták és átvették volna a szervezkedés irányítását.⁶⁵

Áttérve a regény formai elemeire, Földi Lajos *Utolsó próbálkozása...* egy teljes „sztorit” foglal magában. Minden olyan elem meg van benne, ami egy regényhez kell: van előzmény, folyamat, tetőpont és végkifejlet. A történet fő szála lineárisan halad előre, amihez kisebb epizódok is társulnak. A regény szereplőinek kommunikációjában a szervezkedés résztvevői egymást szinte mindig csak a vezetéknévén szólítják, nem becézik, nem hívják a másikat a keresztnévén. Földi úgy tünteti fel a fiatalokat, mintha egyáltalán nem ismerték volna közelebbről egymást, nem álltak a másikkal bensőségebb viszonyban. Azt sugallja, csupán a „bűncselekmény” végrehajtása és „bűnözői múltjuk” miatt tartottak össze. Holott a nyomozati vallomások szerint többen baráti, rokoni kapcsolatban voltak a vádlottak közül.⁶⁶

A funkcionális elemeket vizsgálva megfigyelhető, hogy Földi a komikum eszközét is felhasználja a fiatalok kriminalizálásához. Pl. a regényben Béres Barnával elmegy egy italboltba, ahol kis idő múlva a rendőrök igazoltatják a fiúkat. Barna az öccse igazolványával

⁶³ Földi 1958, 90.

⁶⁴ Ld. Földi 1958, 88–90; PTI B.I. 481/1957. BMRFK PNYO 18–P/1957. Id. Küthreiber Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 27., 1,3; Ifj. Küthreiber Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 27., 1–2.

⁶⁵ Földi 1958, 77–78; PTI B.I. 481/1957. BMRFK PNYO 18–P/1957. Jegyzőkönyv Sólumos Gyula kihallgatásáról. Pécs, 1957. márc. 27., 3–4; Pilgermayer Béláné kihallgatási jegyzőkönyve (második kihallgatás). Pécs, 1957. márc. 30.; 2–3; Hantosi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 23., 8.

⁶⁶ Pl. Hantosi Lajos sógorságban állt Horváth Sándor vádlottal. PTI B.I. 481/1957. BMRFK PNYO 18–P/1957. Hantosi Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 23., 1.

könnyen átesik a folyamaton, de Béresnél nincsen meg a dokumentum, sőt, dermedten várja a kimenetelt. Barna beavatkozásának köszönhetően menekül meg a kellemetlenségektől. Vagyis Béres a váratlan helyzetben nem tudja feltalálni magát, annak ellenére, hogy csoportvezetői helyet tölt be a MÚK-ban.⁶⁷

Szórakoztatási szempontból Földi regényét a pécsi MÚK „tini-krimijeként” is fel lehet fogni: a gyerekek egy titkos összeesküvés tagjai, akik rengeteg kalandon mennek keresztül, hogy megvalósítsák a tervüket, nem szűkölködve a feszültségben és a váratlan fordulatokban. A cselekmény felépítése mellett az élvezeti értéket a szereplők viselkedése adja, mert olyan életmódot folytatnak, mint a mindennapi fiatalok. Van szerelmi életük, pl. Barna Gizivel, Petrus Tecával van együtt. Igyekeznek „nagy lábon élni”, kiszakadni a hétköznapiokból, mert első gyűléseiket egy étteremben tartják. Nyilvánosan megszegyenítik a másikat: Petrus az egyik gyűlésen a többiek előtt leszidja Bérest, amiért nem toborzott több embert a csoportjába. Együtt „bandáznak”: közös gyűléseken és ivászon vesznek részt, miközben megkárosítják a szőlőgazdát. „Heccelődnek” egymással: Petrus Bérest a háta mögött „zöldnek” nevezi tapasztalatlansága miatt.⁶⁸

Földi annak ellenére, hogy a vádlottakat optimista életszemléletű, bajkeverő fiatalokként festi le, viselkedésükön és egyéb körülményeken keresztül olyan fénybe helyezi a MÚK-ot, mintha az több lett volna gyerekes csínytevésnél. Mintha annak végrehajtása óriási kockázatot hordozott volna magában. Ezt a koncepciós kijelentést több, komolyabb hangvételű tényező igazolja a regényben. Ilyen például Barna állandó félelme a MÚK várható következményeitől, pl. amikor a budai csoport bázisán Kutyi megmutatja neki a golyószórót és ismerteti annak tűzerejét, Barna amiatt aggódik, hogy mennyi ember életét fogja kioltani a fegyver, ha használni fogják. A regény utolsó fejezete is ezt a „rizikót” implikálja a MÚK felszámolását érintően: a rendőrség rendkívül nagy erőt, mintegy 3 századnyi karhatalmistát küld a fiatalok letartóztatására.⁶⁹

Habár a történet vége komor elemekkel: a MÚK felszámolásával, a perrel és Petrus kivégzésével zárul, mindazonáltal „happy endingnek” tűnik annak főszereplője, Barna Péter szemszögéből nézve. A MÚK feljelentésével több legyet üt egy csapásra. El tud számolni lelkiismeretével bűnös múltját illetően, mert tudja, hogy jót cselekedett. Emiatt szerelmével kiteljesedik a kapcsolata, mert őszinte lesz hozzá és nem terheli semmi a lelkét. Ráadásul

⁶⁷ Földi 1958, 83–85.

⁶⁸ Földi 1958, 27–29, 36, 39–40, 46–49, 60, 69, 73.

⁶⁹ Földi 1958, 89–91, 125–127.

Petrus személyében egy olyan embertől szabadul meg, akitől állandóan rettegett. Végül az általa nyújtott információért cserébe a korábbi vétségéért kapott büntetés hátralévő részét eltörlik, vagyis már hivatalosan is szabad embernek számít.⁷⁰ Tehát Barnának teljesen rendbe jön az élete. Semmilyen hátrányos megkülönböztetést vagy büntetést nem kell elszenvednie, annak ellenére, hogy a MÚK résztvevője és aktív tevékenységet fejt ki benne.

2.4.6. Barna Péter, mint Petrus József?

Véleményem szerint a regényben több dolog azt sejteti, hogy Barna Péter karakterének megteremtéséhez Földi Petrus József életkörülményeivel kapcsolatos nyomozati vallomások egyes részleteit használta fel. A továbbiakban a Barna Péter és Petrus József közötti párhuzamosságra utaló elemeket veszem számba.

A regényben Barna Péter egy budapesti börtönből szabadul ki a forradalmi bizottságnak köszönhetően, hasonlóan Petrus Józsefhez, akit ugyanígy engedtek el a komlói Béta-aknából. Mindketten munkanélküliek: Barnát az apja tartja el, Petrust korábban közveszélyes munkakerülésért (KMK) is elítélték. Barna büntetett előéletű és lopásért ítélik el, mint Petrust. Barnáról és Petrusról is kiderül, hogy szökött rab: Barna lelkifurdalásai közben gondol rá, Petrusról a propagandában hangsúlyozták ezt a körülményt.⁷¹ Vagyis a regény Barna Péter karakterében Petrus Józsefnek állít mementót. Mindezen vonásokból arra következtetnek, hogy Barna Péter karaktere a koncepcióbeli Petrus József továbbfejlesztett alteregója, aki betartja a morális és társadalmi normákat.

Miért „jobb” Barna Péter a koncepcióbeli Petrus Józsefnél? Sokáig titkolja párja elől, hogy szökött rab, azután mégis elmondja neki. Igyekszik megakadályozni egy tömegmészárlást, végül sikerrel jár a rendőrségnek tett feljelentés útján. Állandóan aggódik a MÚK végkimenetele miatt. Törődik az emberekkel, pl. Bérest kimentí szorult helyzetéből. Megbánja korábbi tettét, vagyis hajlandóságot mutat a javulásra. A koncepció Petrusa a szöges ellentéte Barnának. A házasságkötés után derült ki a felesége előtt Petrus előélete. Végre akarta hajtani a MÚK-ot, rengeteg ember halálát okozva annak megvalósítása közben. Nem érdekelte mások sorsa, célját gátlástalanul, drasztikus eszközök bevetésével kívánta elérni. Megátalkodott volt, mert bűncselekmények sorozatát követte el és nem bánta meg

⁷⁰ Földi 1958, 116–118, 121–122, 126–127.

⁷¹ Földi 1958, 13, 15, 26, 90–91, 94; Bejczy 1957, 12; Rab 1957, 6; Bűnöző csoport 1957, 6; MSZMP BMB APO 1957, 70; PTI B.I. 481/1957. BMRFK PNYO 18–P/1957. Jegyzőkönyv Petrus József letartóztatott kihallgatásáról. Pécs, 1957. ápr. 12., 1.

azokat.⁷² Barna Péter egyéniségének megteremtése hozzásegítette Földit abban, hogy a társadalomra súlyosan veszélyes személyeknek mutassa be a fiatalokat. Mindezt oly módon tette, hogy Barna alakját erkölcsi ellenpéldaként állította szembe a koncepció képével, amely amorálisként jellemezte Petrust. Eközben Barna lelkivilágát ténylegesen az „igazi” Petrus József élethelyzetéből alkotta meg.

Az eddigiek alapján úgy gondolom, hogy a regény fontos funkciója a vádlottak nyilvános kriminalizálásán túl a „példamutatás” volt. Barna Péter alakjában Földi – a rezsim szemszögéből nézve – egy megtérő bűnös jellemfejlődését vázolta fel. Arról adott „eligazítást” az ifjúságnak a kádári hatalomgyakorlás megszilárdulásának első éveiben, hogy hogyan kéne viselkednie a szocialista fiatalnak: tanúsítson megbánást a korábbi vétkeivel szemben, a rendszer ellen irányuló lépéseket akadályozza meg, jelentse fel azok kitervelőit és működjön együtt a hatóságokkal.

2.4.7. A megtorlás forrástípusainak összehasonlító áttekintése

Jelen fejezetben a megtorlás forrástípusainak (periratok, fehérekönyv, újságcikkek, regény) jellemzőit hasonlítom össze tartalmi, formai és funkcionális szempontok szerint.

Tartalmilag az állapítható meg, hogy a periratokban (vádirat), az újságcikkekben és a regényben a MÚK koncepciójának mindegyik eleme szerepel: csoportok/emberek szervezése, fegyverkezés, a felvonulás, a rendőrök provokálása és megtámadása, a katonai épületek és a rendőrség megtámadása és a megyei börtön megtámadása/rabok kiszabadítása. A fehérekönyvben nincs szó a foglyok kiszabadításáról.⁷³

A horthysta katonatiszttel kapcsolatban a periratok (nyomozati vallomások) és a *Népakarat* cikke leszögezik, hogy a fiatalok nem tudták, hogy Pilgermayer Béláné kitalálta „V. századost”. A regény ezzel szemben azt állítja, hogy Barnának és Béresnek Sólomosné elmondta az alezredes valódi kilétét, de ők nem adták tovább másnak. Mind a periratok (nyomozati vallomás), mind a regény megegyeznek abban, hogy Sólomos a fiúknak beszélt „V.-ről”/az alezredestől. Azonban Sólomos vallomása szerint ő V.-t csak néhányuknak, míg a regényben a fiúk mindegyikének említi az alezredest. A tiszt a periratokban százados, a

⁷² Uo.

⁷³ PTI B. I. 481/1957. BMÜ 1957. Bül. 66, 1, 26–27; B. 1957, 12; R. 1957, 6; Bűnöző csoport 1957, 6; MSZMP BMB APO 1957, 70–71.

regényben alezredes. Mindezek a különbségek szemléltetik, hogy a periratokkal szemben a regény már a MÚK potenciális támogatójaként jeleníti meg a katonatisztet.⁷⁴

Az egyes forrástípusok formai megjelenése terjedelemben is változó. A periratok (nyomozati vallomások, vádirat) több száz oldalt ölelnek fel. A regény több mint száz oldalt. A fehérekönyv vonatkozó része képpel együtt alig másfél, kép nélkül alig egy oldalt tesz ki. Az újságcikkek külön-külön egy oldalt sem. Mindez azt jelzi, hogy a szerzőknek egy nagyon hosszú, óriási anyagot kellett lerövidíteniük. A MÚK időbeli ábrázolásánál a periratok (nyomozati vallomások, vádirat), a fehérekönyv és az újságcikkek lezárultak; míg a regény lezajlásuk idejében ismerteti a történeteket. Koherenciájukat tekintve a fehérekönyv, az újságcikkek és a regény összefüggően, egységesen mutatja be a MÚK-ot, de a periratok (nyomozati vallomások) ellentmondásosan, mivel mindegyik vádlott máshogyan élte meg azt, tehát a részletekben eltérnek egymástól. Az interpretációt illetően a fehérekönyvben és a három cikk közül kettőben az eseményeket kívülálló, a periratokban (nyomozati vallomások), a *Dunántúli Napló* cikkében és a regényben a résztvevők „mesélik el”.

A forrásműfajok funkcionálisan is különböznek egymástól. A periratok befogadója egy zárt közösség volt, amely a bírósági eljárás résztvevőiből (bíró, ügyész, ügyvédek, tanúk, vádlottak, stb.) állt. A fehérekönyv és az újságcikkek a társadalom minden tagjának szóltak. A regény az ifjúságot célozta meg. Rendeltetésükben a periratok a résztvevőket tájékoztatták az eljárás menetéről. A fehérekönyvben a kommunista párt helyi szinten deklarálta a Petrus-per vádlottjairól szóló narratíváját a lakosság számára. Az újságcikkek figyelemfelhívó- és tájékoztató jelleggel értesítették a mindennapok emberét a vádlottak helyzetéről. A regény szórakoztató és „nevelő” céllal készült a fiataloknak. A felsorolt forrástípusok fő célja mindegyiknél ugyanaz: a vádlottak kriminalizálása. A MÚK-kal kapcsolatban készített fényképek felhasználását megnézve az látható, hogy a periratokban a vádlottaknál tartott házkutatás során talált fegyverekről készített fényképek⁷⁵ és a fehérekönyvben a rendőrség által összeállított ágrajz a fiatalok „tetteinek” (emberek beszerzése, fegyverek összegyűjtése) bebizonyítására szolgáltak. Véleményem szerint az újságcikkekbe és a regénybe azért nem tettek bele tárgyi „bizonyítékokról” készített fényképeket, mert nem volt szükség rájuk: ugyanis a bírósági eljárás és a fehérekönyv tartalma már megalapozták a vádlottak „bűnösségét” az igazságszolgáltatás és a nyilvánosság terén.

⁷⁴ PTI B. I. 481/1957 BMRFK PNYO 18–P/1957. Pilgermayer Béláné kihallgatási jegyzőkönyve. Pécs, 1957. márc. 30. (második kihallgatás), 1–2.

⁷⁵ Ld. pl. PTI B. I. 481/1957 BMRFK PNYO 18–P/1957. id. és ifj. Küthreiber Lajos által elrejtett fegyverek és robbanóanyagok. Pécs, 1957. ápr. 11.

3. A Petrus-ügy emlékezete a rendszerváltás után

3.1. Petrus József a sajtóban

1990-ben Bozsó Béla a pécsi '56-os események főbb csomópontjait foglalta össze: a fontosabb intézmények (pl. MEFESZ, Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa, Katonatanács) megalakulását, a szovjet megszállás kezdetét, a Mecseki Láthatatlanok ellenállását és az azt követő megtorló intézkedéseket. A megtorlás kiterjedtségének bemutatásánál 64 ügyet és 300 vádlottat említ. Ezzel összefüggésben emeli ki Petrus Józsefet, mint az első olyan személyt, akin halálbüntetést hajtottak végre. Ennek oka szerinte az volt, hogy Petrust a MÚK egyik akciója közben tartóztatták le.⁷⁶

D. I. 1990-es cikkében a pécsi '56-os események kapcsán Klencz Tibor, a jogi kar zászlóaljának egykori vezetője emlékezett meg a harcok és a megtorlás áldozatairól, köztük Petrusról is. A szerző külön kiemeli, hogy Petrus sírja a Köztemetőben található.⁷⁷

A megtorlás áldozatainak személyes körülményeit ismertette Szakolczai Attila 1997-ben. Véleménye szerint Petrus a saját sorsával játszott, amikor félrevezetés céljából segítséget ajánlott fel a szovjeteknek a Mecseken elszórt fegyverek összeszedésében és a megmaradt ellenállók felkutatásában.⁷⁸

A fenti újságcikkek összességében azt a képet nyújtják, hogy a '90-es évek helyi köztudatában az alábbi narratívák éltek Petrusról: áldozat volt; részt vett a pécsi MÚK megvalósításában; illetve a neve kapcsolatba került a mecseki ellenállókkal. Az '56-ról szóló emlékezetben fontos helyet foglalt el, amit az a körülmény is jelez, hogy nyughelyét megkoszorúzták. Személyiségét tekintve az újságcikkek együttesen elszánnak, könnyelműnek mutatják őt.

3.2. Visszaemlékezések

A mágocsi '56-os események résztvevője, Csernavölgyi Antal úgy látja, a fiatalok naivitásból kezdtek bele a MÚK-ba, de lényegében csak a tervezésig jutottak el, ténylegesen nem csináltak semmit.⁷⁹

⁷⁶ Bozsó, 1990, 12.

⁷⁷ D. I. 1990, 2.

⁷⁸ Szakolczai 1997, 7.

⁷⁹ Csernavölgyi 1996, 85–86, 125.

Domján Mihály – ’56-ban ügyész, a pécsi Intézőbizottság jogi és politikai titkára – szerint Petrusék nem tudták elfogadni, hogy a kommunista rezsim restaurálódott. Petrus a fegyveres harc folytatására törekedett, hogy megdöntse a rendszert. Ennek érdekében felkelést szervezett március 15-re mert azt remélte, hogy a budapesti MÚK mozgalom csatlakozni fog hozzájuk és így országos szintre ki tudják terjeszteni a MÚK-ot. Ezután Domján ismerteti a „tervüket”, a csoportok elnevezését és létszámát. A MÚK bukását annak tulajdonítja: *„Szervezetük túl nagy volt ahhoz, hogy titokban maradjon. Abba besúgók is beépültek, így készülődésük a karhatalmisták tudomására jutott.”*⁸⁰ Végül egyenként felsorolja a 23 vádlottat, büntetési tételeikkel együtt. Ehhez fűződően megállapítja, hogy a bíróság együttesen 102 év börtön- és halálbüntetéssel sújtotta az elítélteket.⁸¹

Az ’56-ban alakult pécsi Diákpárlament elnöke, Debreczeni László azon az állásponton van, hogy a MÚK ötlete gyerekes dolog volt, de a fiatalok nem tettek semmit, csupán beszélgettek róla. Talán egy beépített provokátortól értesült a rendőrség, emiatt tartóztatták le őket.⁸²

Mindhárom személy a pécsi Megyei Börtönben találkozott Petrussal, napokkal a kivégzése előtt. Csernavölgyi kétségbeesettnek, Domján bizakodónak, Debreczeni csendesnek ábrázolja őt.⁸³

Ha Domján véleményét megnézzük, az látható, hogy ugyanazok az elemek figyelhetők meg benne, mint a megtorlás korának forrásaiban: Petrus abbéli szándéka, hogy folytassa a fegyveres ellenállást, a MÚK országos szintre kiterjesztése, csoportok szervezése. Vagyis teljes egészében átvette a korábban kialakult koncepciók képet, annyi különbséggel, hogy ’56-os szemszögből nézve pozitívan értékelte Petrust, aki a rendszer felbomlásztására törekvő, felforgató bűnözőből az elnyomó állami retorzióval szemben ellenálló személyként értelmeződött át. A büntetés ismertetésénél Domján kizárólag az elsőfokú ítéletet és annak súlyosságát taglalta, azonban nem említette meg a másodfokú ítéletet, illetve az abból következő enyhítést.⁸⁴ Csernavölgyi és Debreczeni álláspontja lényegében megegyezik egymással. Érzelmi oldaláról közelítették meg a dolgot, egyetértve abban, hogy a MÚK komolytalan volt.

⁸⁰ Domján 1997, 245.

⁸¹ Domján 1997, 7, 174, 245.

⁸² Debreczeni 2004, 44, 50.

⁸³ Csernavölgyi 1996, 125–127; Domján 1997, 234; Debreczeni 2004, 45.

⁸⁴ Ld. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Perek ’56 oldal, Petrus József és társai pere, „A per” című fül. Letöltés helye: https://perek56.hu/ords/f?p=1051:2:11741426129285::NO:RP,2:P2_PER_ID,P2_SZEMELY_ID:81532, .

Mint a fentiekből látható, Domján kidolgozottak tartotta a MÚK-ot és Petrust irányító szerepben látta, míg Csernavölgyi és Debreczeni szerint a MÚK felelőtlenség volt és Petrus náluk egy könnyelmű fiatalemberként tűnik fel. Mi határozza meg ezt az emlékezetbeli eltérést Domján, illetve Csernavölgyi és Debreczeni beszámolóí között? A Petrusékról való emlékezet mikéntjének gyökere annak a körülménynek a tudomásulvétele, hogy a fiatalokat felelősségre vonták és büntetéssel sújtották őket. Mivel a három visszaemlékező 56-os volt és részvételük miatt szintén börtönbüntetést kaptak, rokonszenveztek az elítéltekkel és átértékelték szenvedésüket. A Petrussal töltött idő hossza is meghatározó lehetett, mert Domján pár percig, de Csernavölgyi és Debreczeni napokig voltak a közelében, emiatt ők ketten többet tudtak meg róla.⁸⁵

3.3. Oral history

Béres Lajos, a per II. rendű vádlottja 1990-ben interjút adott Gyenis Pál újságírónak. Béres a mecseki harcokban nem vett részt fegyveresen, összekötőként élelem- és kötszerbeszerző feladatokat vállalt. A „Gazdáról” pozitívan nyilatkozott: nem akart gyerekeket használni az ellenállásban. Béres az interjúban azt mondta a MÚK-ról, hogy nem volt komoly, igazából csak politizáltak. Mivel nem volt kivitelezhető tervük, úgy döntöttek, abbahagyják, ezután tartóztatták le őket. A rendszerváltás után találkozott egykori kihallgatóival, akiket vegyesen jellemzett: együttműködőnek, illetve vehemensnek írta le őket. Viselkedésüket az akkori rendszer zavarosságának tulajdonította.⁸⁶

2000-ben Bangó Géza szigetvári ’56-os személy portrét készített Nagy Imréről, a per XV. rendű vádlottjáról. A mecseki ellenállás során a tettyei kőbányánál harcolt, ahol fejszerűséget szenvedett. Miután felgyógyult és visszatért a mindennapi életbe, a fiatalok megkeresésére csatlakozott a MÚK-hoz. A portré szerint a MÚK végét az ügyetlenség és az árulás okozta. A vádlókkal kapcsolatban szóba kerülnek az átélte kínzások.⁸⁷

Sólymos Gyulával, a per III. rendű vádlottjával Divják Dóra a pécsi Árpád Fejedeleme Gimnázium tanulója készített interjút 2010-ben. A forradalmi eseményekben először a december 10-i nőtüntetés kapcsán vett részt, ahol találkozott mecseki ellenállókkal, viszont ő maga nem vett részt a harcokban. Sólymos így nyilatkozott a MÚK-ról: *„Én úgy érzem, hogy*

⁸⁵ Csernavölgyi 1997, 125–127; Debreczeni 2004, 44–46; Domján 1997, 234.

⁸⁶ Gyenis 1990, 15.

⁸⁷ Bangó 2000, 1.

*nem volt komoly dolog ez, csak inkább a büntetés volt a komoly.*⁸⁸ Szerinte a MÚK szervezkedés volt, ő maga ténylegesen szervezett egy csoportot, ami a barátaiból és az osztálytársaiból állt. Kevés fegyverük volt: egy-két puska, néhány kézigránát és egy golyószóró, ezeket a Mecseken szedték össze. A laktanya megtámadásának tervével kapcsolatban megemlítette, hogy nagyon kevesen voltak hozzá, nem voltak elegendőek.⁸⁹

A három vádlott interjújában hasonló tematikák köszönnek vissza, mint a megtorlás nyilvános forrásaiban. A Mecseki Láthatatlanok felbukkannak, de az egykorvolt vádlottaknál már ellenállókként vannak említve bűnözők helyett. A MÚK-ra többnyire komolytalan dologként tekintenek, már nem tűnik „kidolgozott akciónak”. A politikai rendőrség 1957-es szerepéről az érintettek eltérően nyilatkoztak: Béres szerint a rendőrök között egyaránt volt szolidáris és kiszámíthatatlan személy, Bangó Géza elítélően mutatta be őket Nagy Imrével kapcsolatban, Sólymos meg sem említette. Ami lényeges változást jelent a megtorláshoz képest, hogy a vádlottak a rendőröket negatívan írják le a korábbi pozitív kép helyett.

3.4. Színház

A Márciusban Újrakezdjük! című dokumentumdrámát először Szentendrén mutattak be 2017. május 19-én. A színdarabot Meskó Zsolt producer, filmrendező írta az Auditorium Hungaricum cég megbízásából. A dráma létrejöttében a forradalom 60. évfordulója mellett Meskó '56-tal kapcsolatos családi emlékezete is szerepet játszott.⁹⁰

A darab 3, a MÚK-kal kapcsolatba hozott történeti személynek állít emléket: a budapesti Komáromi Kornélia egyetemistának, a kecskeméti Taska László gimnazistának és a pécsi Petrus József bányásznak. Petrussal kapcsolatban Meskó internetes keresések alapján gyűjtött információkat. Róla mintázta meg Petrik István karakterét. De milyen tulajdonságok jellemzik őt? Petrik belső tulajdonságait és környezetét a fiatalos kisugárzás jellemzi. Van szerelme, aki azt javasolja neki, menjen ki zenésznak. Ezt Petrik nem fogadja el: kinyilvánítja hűségét a szülőföldje iránt. Bátornak mutatkozik a szorult helyzetben: vállatját kijavítja és tréfát űz vele. Meskó a Mecseki Láthatatlanok történetének néhány elemét is felhasználta Petriknél: neki tulajdonítja a szovjet városparancsnok megölését, a fiú megemlíti a harcokban elesett személyek nevét (természetesen megváltoztatva) és a színdarab végén a mecseki harcosok esküszövegével búcsúzik el. A művet középiskolás fiataloknak mutatták be. Meskó

⁸⁸ Divják 2010, 6:10–6:14.

⁸⁹ Divják 2010, 1:01–6:09.

⁹⁰ Meskó Zsolt közlése alapján, MÚK 2017, 1. Ezúton is köszönöm neki, hogy rendelkezésemre bocsátotta a színdarab szövegkönyvét.

elmondása szerint a darab fő célja a valós, egyéni történetek bemutatása volt, hogy a gyerekek megismerkedjenek a forradalom és a megtorlás idejének légkörével.⁹¹ Számomra úgy tűnik, hogy Petrik István karaktere már idealizálja Petrus József egyéniségét: egy, a hazáját váltig szerető, rettenthetetlen fiatal szabadságharcosként jeleníti meg, aki tevékeny részt vállalt a pécsi (mecseki) harcokban és a MÚK-ban, ami miatt később halálra ítélték. Vagyis Meskó tulajdonképpen Petrik-Petrus mecseki szerepével támasztja alá a MÚK szervezkedés-jellegét: mivel szerinte Petrus részt vett a mecseki fegyveres ellenállásban, ebből következően annak jellegét rávetíti a MÚK-ra: a Mecseken történt események egyes részleteinek felhasználásával szintén ellenállásnak állítja be, ezáltal megtervezett akcióként tűnik fel. Vagyis folytonosságot tételez a Mecseki Láthatatlanok és a MÚK között, hasonlóan a megtorlás elbeszéléseihez.

3.5. Emléktábla

2018. március 6-án, Petrus József halálának 60. évfordulója alkalmából táblát avattak a pécsi megyeháza Papnövelde utcai díszterménél. Ez a hely régen a Kulich Gyula utcai megyei börtön volt, itt végezték ki Petrust 1958. március 5-én. A megemlékezés során Petrusnak az '56-os eseményekben mutatott aktív ellenállását emelték ki: Debreczeni László „aktív harcosként” említette őt, a táblán „mecseki ellenállónak” van feltüntetve.⁹²

A 3. fejezetben megállapítottak azt tükrözik, hogy Petrus József személyéhez a rendszerváltás után három tematika kötődött: a halálából fakadó mártírszerep, a MÚK-ban és a mecseki harcokban való tevékenysége. A források többségében '56 iránti szimpátiájuk és visszatekintő irányultságuk miatt a Petrusra való emlékezés folyamata a hozzá társított témák fordított időrendjében megy végig. Halála miatt vált a MÚK szervezkedéssé, mert elszenvedte a MÚK-ért kapott büntetést; és a MÚK minősítette mecseki tevékenységét aktív ellenállásnak, mert a megtorlás képe Petrust ellenállóként mutatta be, és ezt a képet a '89 utáni elbeszélők egy része visszavetítette „mecseki időszakára”. Ez az emlékezési folyamat visszafele is érvényes: Petrus jelenléte a Mecseken ellenállónak láttatja őt, mert a Láthatatlanok közelében volt; emiatt a MÚK is akcióként tűnik fel és halálát a MÚK-ért járó büntetésként értékeli a közvélemény.

⁹¹ Meskó Zsolt közlése alapján. MÚK 2017, 1; Meskó 2017, 3–4, 6, 9–10, 12, 14–17, 20–21.

⁹² Áldozatok 2018, 1, Domján 1997, 234.

4. Összegzés

A Petrus-perrel kapcsolatban a megtorlásbeli nyilvánosság forrásainak (fehérkönyv, újságcikkek, regény) fő célja a vádlottaknak a helyi társadalom előtti kriminalizálása volt. Ennek alapját a bírósági eljárás során keletkezett periratok (nyomozati vallomások, vádirat, az elsőfokú ítélet iratanyaga és a bűnjelként szolgáló fényképek) adták. Mivel a kriminalizálás szövegei a periratokra épültek, azokkal megegyezve szintén a vádlottak tetteit kriminalizálták a koncepció szemszögéből. Viszont emellett lényeges szempont volt a fiatalok személyiségének megbélyegzése, mert ezen keresztül tudták „bizonyítani” azt a koncepciók képet, hogy a vádlottak rossz emberi tulajdonságaikból eredően hajlamosak lettek volna bűncselekmények elkövetésére és ezáltal a MÚK végrehajtására is.

A kriminalizálás kerete az összes forrástípus esetében három egységből állt: a Mecseki Láthatatlanok és a MÚK kapcsolatából, a MÚK szervezkedés-jellegéből és a politikai rendőrség önigazolási szándékából. Mivel a Láthatatlanok pécsi csoportjának vezetői emigráltak, a megtorlás célpontjává a mecseki harcokban résztvevő ellenállók és köreik váltak. Azonban az ellenállás „értelmi szerzői” továbbra is potenciális veszélyforrást jelentettek a hatalom számára. Ebből következően visszamenőleges módon kriminalizálták a vezetőket, amihez hozzájárult az egyes vádlottaknak a harcokban vállalt szerepe. Ennek következményeként folytonosságot tudtak felállítani a mecseki ellenállók és a MÚK között. A MÚK tematikája a vádlottak koncepciók tetteit (csoportszervezés, fegyverkezés, stb.) foglalta magában. A politikai rendőrség, a vádlottak „tetteinek” feltételezett negatív következményeire hivatkozva „legalizálta” velük szemben korábban fogatosított intézkedéseit és egyúttal igyekezett a saját szerepének fontosságát alátámasztani.

A kriminalizálás műfajaiban elsősorban a MÚK koncepciójában vezetői szereppel felruházott személyeket (Petrus József, Béres Lajos, Sólymos Gyula, Hantosi Lajos, Pilgermayer Béláné) bélyegezték meg. A kriminalizálásnak a vádlottakat „szőröstül-bőröstül” alávetették: pszichológiai (belső tulajdonságok), fizikai (külső), egyéb körülményeiket (életkor, személyes körülmény, büntetett előélet, koncepciók tettek) felhasználva megteremtették „bűnözői alteregóikat”: azaz amorálisnak állították be őket. Az így kialakított kép a fiatalokat már emberi természetében célozta meg.

A forrásokban a kriminalizálásnak több módszerét is alkalmazták, azonban mindegyik forrástípus a maga nemében rendelkezik egy-egy kiemelkedő eszközzel, illetve jellegzetességgel. A fehérkönyv idetartozó részében a kommunista párt helyi szerve a

vizsgálati eljárásban konstruált koncepció ágrajz felhasználásával megalapozta a vádlottak által elkövetett „bűncselekmények” valóságát és hivatalosan is ellenforradalmároknak nyilvánította a fiatalokat. Az újságcikkekben Petrus mellett nagyobb hangsúlyt fektettek társaira (Béres Lajos, Sólymos Gyula, Hantosi Lajos, Pilgermayer Béláné), esetenként már a vádlottak szájába adták a koncepció elbeszélését, akik látszólag „beismerték vétkeiket”. Ezáltal „bűncselekményeik” és „bűnözői habitusuk” az átlagember számára közismertté és hihetőbbé váltak. Földi Lajos *Utolsó próbálkozás...* című regénye a korábbi forrástípusokkal szemben a MÚK-ot nem lezárultságában, hanem folyamatában mutatta be. Földi a vádlottak koncepció emberi oldalát elevenítette meg, felruházva őket „ellenforradalmár” érzelmekkel és gondolatokkal. Ezzel párhuzamosan nyilvános elítélésüket egy, a rezsim szempontjából pozitív erkölccsel bíró főszereplő (Barna Péter) megteremtésével tette markánsabbá.

A rendszerváltás utáni emlékezetben a pert és a Petrus Józsefet érintő koncepció egyes elemei továbbéltek, azonban a politikai paradigmaváltás nyomán lehetővé vált ezek „’56-os” értékelése is. Ennek eredményeként a Petrus Józsefről korábban kialakult negatív kép pozitívvá vált: bűnözőből áldozat és szabadságharcos lett, miközben megőrizte a megtorlás korából a Mecseki Láthatatlanok és a MÚK kényszerkapcsolatát is. A mártírszerep, a Mecseki Láthatatlanok és a pécsi MÚK szorosan összefonódott Petrus nevével: ezen tematikák egymással együtt léteztek. Az 1990-es évek elejétől napjainkig Petrus kapcsán a mártírság és a MÚK sémái dominálnak, viszont a 2016-os jubileum után Petrus mecseki szerepe is előtérbe került a megemlékezés különböző formáiban (dokumentumdráma, táblaavatás). A MÚK és Petrus József személyiségének megítélése több fontos tényezőtől függött: a forradalom pécsi eseményeinek és/vagy a per megélésétől és a Petrussal való személyes kapcsolattól. A felsorolt ’56-os visszaemlékezők és vádlottak többsége (Csernavölgyi Antal, Debreczeni László, Béres Lajos, Sólymos Gyula) komolytalannak gondolja a MÚK-ot és a fiatalkori naivitásra vezeti vissza. E lelki hatás miatt Petrus is visszafogottabban jelenik meg a visszaemlékezéseikben. Míg a kort át nem élő és/vagy Petrust közelebbről nem ismerők (Bozsó Béla, D. I., Szokolczai Attila, Domján Mihály, Bangó Géza, Meskó Zsolt) eltérő mértékben továbbviszik a megtorlás koncepcióját és ezt többségük párosítja az ’56-os szemlélettel: a MÚK-ot nagyszabású akcióként ábrázolják és ezzel Petrus személyét heroizálják, elszánt ellenállónak mutatva őt.

Irodalomjegyzék

Tanulmányok

Apor 2010 = Apor Péter: A hitelesség fabrikálása. Az 1919 és 1956 közötti történelmi folytonosság megformálása. In: *Aetas*, 25. évf. (2010), 3. sz., 67–95.

Dávid 2006 = Dávid Ferenc: Vágotpuszta 1956. A Mecseki Láthatatlanok nyomában. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf. 3. sz. (2006.), 840–856. Letöltés helye: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00071/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2006_03_840-856.pdf

Gyáni 2008 = Gyáni Gábor: A megtorlás és az emlékezet narratívái. In: *Megtorlások évszázada. Politikai erőszak és terror a huszadik századi Magyarországon*. Szerk. Szederjesi Cecília. Nógrád Megyei Levéltár – 1956-os Intézet, Salgótarján- Bp. 2008; 273–280.

Krahulcsán 2007 = Krahulcsán Zsolt: MUK és HUKUK. A politikai rendőrség és az 1957. tavaszi „provokációk”. In: *Betekintő*, 2007/2. sz., 1–29.

Müller 2012 = Müller Rolf: A megtorlás fényképei. In: *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Szerk. Gyarmati György – Palasik Mária. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Bp. 2012; 193–221.

Ricoeur 1998 = Ricoeur, Paul: A szöveg világa és az olvasó világa. Ford. Martonyi Éva. In: *Narratívák 2. Történet és fikció*. Szerk. Thomka Beáta. Kijárat, Bp. 1998; 9–41.

Rozs 2007 = Rozs András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei a pécsi egyetemeken és a pedagógiai főiskolán. In: *Magyarországi világi felsőoktatási iskolák intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban*, 329–358. Letöltés helye: https://library.hungaricana.hu/en/view/MFL_Szk_03/?pg=344&layout=s&query=pécsi%20felsőoktatási%20intézmények

Rozs 2008 = Rozs András: A „mecseki láthatatlanok” és a munkástanácsok utóvédharcai. In: *Pécs és Baranya 1956–ban. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2008; 163–190. Letöltés helye: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BARM_tk_3/?pg=5&layout=s

Szokolczai 2020 = Szokolczai Attila: Adalék a MUK! (Márciusban újrakezdjük!) történetéhez. A tanulmány megjelenésének ideje: 2020. 01. 16. Letöltés helye: <http://bparchiv.hu/statikus/szokolczai-attila-adalek-muk-marciusban-ujrakezdjuk-tortenetehez>

Takács 2017= Takács Tibor: Rendes felfordulás. Az erőszak helye az 1956. október 26-i nyíregyházi események elbeszélésében. In: *1956: erőszak és emlékezet*. Szerk. Müller Rolf – Takács Tibor- Tulipán Éva. Jaffa Kiadó, Bp. 2017; 79–112.

Tulipán 2017 = Tulipán Éva: Az erőszak arcai. Atrocitások és mártírok 1956 „ellenforradalmi” értékelésében. In: 1956: erőszak és emlékezet. Szerk. Müller Rolf – Takács Tibor- Tulipán Éva. Jaffa Kiadó, Bp. 2017; 25–46

Monográfiák

Gyarmati 1998 = Gyarmati György: Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből. Paginarium, Bp. 1998.

Levéltári források

PTI = Pécsi Törvényszék Irattára B. I. 481/1957. Petrus József és társai pere.

MNL BaML XXXV.1. 14. fcs. 3. ő.e. Ellenforradalmi szervezkedés, Pécs, 1957. jan.–márc.

Visszaemlékezések

Csernavölgyi 1996 = Csernavölgyi Antal: Repeszdarabkák. Pro Pannonia, Pécs, 1996.

Debreczeni 2004 = Debreczeni László: Egy orvos barangolásai börtönországban. Börtön-kálváriám stációi 1957–1959. Magánkiadás. Pécs, 2004.

Domján 1997 = Dr. Domján Mihály, a forradalom államügyésze: Vádat emelek: Kádár János és cinkosai ellen hazaárulás és népiirtás büntetetei miatt. Lévy Nyomda, Pécs, 1997.

Interjúk

Bangó 2000 = Bangó Géza: Az elsőtől az utolsó napig... Nagy Imre mecseki harcos portréja. In: *Szigetvár és vidéke*, XI. évf. 10. sz., 1. (2000. okt. 15.)

Divják 2010 = Közel- és Kelet- Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány „Emlékpontok audiovizuális emlékgyűjtés” Program. Interjúalany: Sólymos Gyula. Az interjút készítette: Divják Dóra. Az interjú készítésének ideje: 2010. 10. 28.

Gyenis 1990 = Gyenis Pál: Elvetemült gonosztevőkből ünnepelt hősök: ötvenhat pécsi tanúja. In: *Külváros*, 14–15. (1990. jan.)

Sajtóanyagok

Fehérkönyv

MSZMP BMB APO 1957 = Az ellenforradalom Baranyában. Kiadja: az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága Agit. Prop. Osztálya. Pécsi Szikra Nyomda, Pécs, 1957.

Közlemények

Áldozatok 2018 = Emléktábla az 56-os áldozatoknak. Megjelenés ideje: 2018. márc. 7.

Letöltés helye: <http://www.baranya.hu/hirek/155/emlektabla-az-56-os-aldozatoknak>

Bűnöző csoport 1957 = Március 15-én fegyveres felkelést akart kirobbantani egy baranyai bűnöző csoport. In: *Népakarat* (Népszava), 2. évf. 96. sz., 6. (1957. ápr. 26.)

MÚK 2017 = Márciusban Újra Kezdjük! Megjelenés ideje: 2017. máj. 11. Letöltés helye: <https://szentendre.hu/marciusban-ujra-kezdjuk/>

Újságcikkek

Bejczy 1957 = Bejczy Géza: Petrusék meg a nemzeti ünnep. In: *Magyarország*, 1. évf. 9. sz., 12. (1957. máj. 1.)

Bozsó 1990 = Bozsó Béla: Pécs –1956, október. In: *Új Dunántúli Napló*, 1. évf. 199. sz., 10. (1990. okt. 21.)

D. I. 1990 = D. I.: Megemlékezések Pécsett. Október 23-a túlmutat a könnyeken. In: *Új Dunántúli Napló*, 1. évf., 201. sz., 2. (1990. okt. 24.)

Rab 1957 = Rab Ferenc: Nem ártott az elővigyázatosság! In: *Dunántúli Napló*, 14. évf. 99. sz., 6. (1957. ápr. 28.)

Szakolczai 1997 = Szakolczai Attila: A hatodik koporsó. A megtorlás és bosszúállás áldozatai. In: *Magyar Nemzet*, 60. évf., 138. sz., 7. (1997. jún. 16.)

Szépirodalom

Földi 1958 = Földi Lajos: Utolsó próbálkozás... Magvető, Bp. 1958.

Színdarab

Meskó 2017 = Meskó Zsolt: MUK –Márciusban Újra Kezdjük! Szövegkönyv. Auditorium Hungaricum Nkft. Bp. 2017.

Adattárak

ÁBTL Archontológia = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára archontológiai adatbázisa. Letöltés helye:

https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::NO::P5_PRS_ID:15507